Co-funded by the European Union

WOODMEADOWLIFE

„Restoring and promoting a long term sustainable management of Fennoscandian wooded meadows in Estonia and Latvia“

LIFE20 NAT/EE/000074

Deliverable E5
Signification of cultural heritage of wooded meadows
Report on the heritage of wooded meadows (immaterial)

Due date of deliverable: 10/2023

Actual submission date: 05/2024

Beneficiary in charge: PKÜ

EESTIMAA LOODUSE FOND

PKÜ

Latvijas Dabas fonds

KESKKONNAAMET

EKA

TARTU ÜLIKOOL

SER EUROPE SOCIETY FOR ECOLOGICAL RESTORATION

DISCLAIMER

Co-funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or CINEA. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

EXECUTIVE SUMMARY

The survey of cultural heritage of wooded meadows was carried out by Eesti Kohapärimuse Keskus (Estonian Centre of Local Heritage).

The study focused on eight wooded meadows in the tentative list of UNESCO heritage: Laelatu, Kalli-Nedrema, Mäepea (Laasma and Mäebe), Allika, Tagamõisa, Loode, Koiva (Vaitka) and Halliste (Põdramulgu-Ristioja-Papiniidu)) and on two sites from WoodMeadowLIFE project areas (Tõhela and Sipa).

The aim of the study was to collect the information found in central memory institutions about the spiritual cultural heritage of these wooded meadows and record the knowledge, skills, memories, experiences, and stories of people familiar with these areas. On the basis of archival material and interviews carried out during fieldwork, it is possible to popularize both the studied woodlands and the heritage communities. First of all, historical place names localized to wooded meadows and people's genuine personal memories, knowledge, skills, stories, as well as some folklore reports from the archives are eloquent material both for introducing wooded meadows and for noticing some botanical aspects. It is therefore a study that values and popularizes wooded meadows and their cultural heritage, which is based on the usual research methodology of local folklore and traditional places as well as the previous survey plan of wooded meadows and wooded pastures, but does not have a scientific purpose. At the same time, the collected material will hopefully offer something noteworthy to researchers as well.

Altogether, 21 interviews with local knowledge holders were carried out. As for the general nature of the interviews conducted during this study, it can be said that a large part of the main part of the survey plan, i.e. the questions considered as a priority together with ESCCA, generally received a large number of meaningful answers. It is noteworthy that people generally no longer know the old religion-customs, which I got to know at the beginning of the research based on the thematic cartography of the Folklore Archive of the Estonian Literary Museum. There are individual motifs repeated from interview to interview, such as the saying that if a rake is left upside down, it will start to rain. At the same time, in some interviews there are descriptions of traditional hay making techniques and traditional expressions, dialect terminology. Certainly, the interviews recorded during the research express the relationship of today's people with wooded meadows, they provide an overview of the condition, management and restoration of some meadows over the decades, as well as

modern maintenance. Hopefully, the interviews will also have interesting moments for botanists.

Selected information (textual and audio-visual) of the interviews was made publicly accessible through a web-map interface of Estonian Land Board. The detailed results, as well as the selected pieces both enable to popularize the wooded meadows in general.

MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus

Puisniitude vaimse kultuuripärandi

(kohapärimuse) uuring

Aruanne

Jüri Metssalu

Tartu 2024

Sisukord

Sissejuhatus	4
Uurimisainese määratlemine	6
Metoodika	15
Kasutatud allikad ja läbitöötatud arhiivimaterjali üldine iseloomustus	20
Intervjuude käigus jäädvustatud pärandi üldine iseloomustus	27
Lõppsõna	43

Lisa 1. Puisniitude kaupa süstematiseeritud arhiiviandmed

https://drive.google.com/drive/folders/1pXy5Ih4nm0wV0m1R2ue_JDMg3pInU5TM?usp=sh aring

Lisa 2. Küsitluskava

https://docs.google.com/document/d/14z1BCruNZMaJqsVGfTE2wSOI7qA_vITl/edit?usp=d rive_link&ouid=110525550347415877576&rtpof=true&sd=true

Sissejuhatus

Pärandkoosluste Kaitse Ühingu (PKÜ) tellimusel (töövõtuleping nr PN_1_2023) teostas Eesti Kohapärimuse Keskus puisniitude vaimse kultuuripärandi (kohapärimuse) uuringu, mis on osa LIFE projektist „Restoring and promoting a long term sustainable management of Fennoscandian wooded meadows in Estonia and Latvia" LIFE20 NAT/EE/000074, lühendatult WOODMEADOWLIFE).

Uuring keskendus 8-le UNESCO kultuuripärandi ootenimekirjas olevale Eesti puisniidule (Laelatu, Kalli-Nedrema (täpsemalt Nedrema), Mäepea (täpsemalt Laasma ja Mäebe), Allika, Tagamõisa, Loode, Koiva (täpsemalt Vaitka) ja Halliste (täpsemalt Põdramulgu-Ristioja-Papiniidu)) ja 2-le projekti LIFE20NAT/EE/000074 aladelt valitud puisniidule (Tõhela ja Sipa (täpsemalt Joona ja Veski-Jaagu)). Eesmärgiks oli kokku koguda nende puisniitude vaimse kultuuripärandi kohta kesksetes mäluasutustes leiduv teave ja jäädvustada neid alasid tundvate inimeste teadmisi, oskusi, mälestusi, kogemusi, lugusid.

Arhiiviainese ja välitöödel läbi viidud intervjuude põhjal on võimalik nii uuritud puisniite kui ka pärandkooslusi laiemalt populariseerida. Ennekõike puisniitudele lokaliseeritud ajaloolised kohanimed ja inimeste ehedad isiklikud mälestused, teadmised, oskused, lood, aga ka mõned rahvaluuleteated arhiividest on kõnekaks aineseks nii puisniitude tutvustamisel kui ka mõningate botaaniliste aspektide märkamisel. Tegemist on seega puisniite ja nende kultuuripärandit väärtustava ja populariseeriva uuringuga, mis tugineb nii tavapärasele kohapärimuse ja pärimuspaikade uurimismetoodikale kui ka varasemale puisniitude ja puiskarjamaade küsitluskavale, kuid millel ei ole teaduslikku eesmärki. Samas pakub kogutud aines loodetavasti üht-teist tähelepanuväärset ka teadlastele.

*

Töö teostasime neljakesi: ajaloolane Jüri Metssalu (projektijuht, kameraal- ja välitööd), folklorist Reeli Reinaus (kameraaltööd) ja assistendid Säde-Lee Remmel ja Ursula Ainso (kameraaltööd).

Ettevalmistavad kameraaltööd toimusid aprillist septembrini 2023, välitööd augustist 2023 jaanuarini 2024 ja välitöödele järgnevad kameraaltööd septembrist 2023 märtsini 2024.

Käesolev aruanne koosneb neljast peatükist: uurimisainese määratlemine; metoodika; kasutatud allikad ja läbitöötatud arhiivimaterjali üldine iseloomustus; intervjuude käigus jäädvustatud pärandi üldine iseloomustus.

Suur tänu PKÜ liikmetele, kes nõustasid ja juhendasid mind uuringu käigus pidevalt, eriti Jaak-Albert Metsojale, kes oli uuringu PKÜ poolne koordinaator ja kommenteeris pärast välitöid intervjuude sisu, ja Meeli Mesipuule, kes aitas küsitluskava testida ja kommenteeris samuti intervjuude sisu. Olen väga tänulik ka kõigile intervjueeritutele, kes olid lahkesti nõus mulle oma teadmisi, kogemusi, lugusid ja mälestusi jagama. Aitüma Ülle Tarkiainenile, Kalev Jaagole ja Fred Pussile, kes nõustasid mõne paleograafilise probleemi osas.

Uurimisainese määratlemine

Vastavalt PKÜ sõnastatud lähteülesandele oli meie töö eesmärgiks teostada *10 puisniidu vaimse kultuuripärandi (kohapärimuse) uuring.* Seejuures terminid *vaimne kultuuripärand* ja *kohapärimus* kattuvad osaliselt. Kuigi mõlemad on üsna avatud ja avarad mõisted, on kohapärimus ennekõike kohakeskne folkloor, nagu on defineerinud Mari-Ann Remmel[1], ja vaimne kultuuripärand lihtsustatult *põlvest põlve edasi antud teadmised, oskused, kombed ja tavad*[2], UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni järgi *tavad, esitus- ja väljendusvormid, teadmised, oskused ja nendega seotud tööriistad, esemed, artefaktid ja kultuuriruumid, mida kogukonnad, rühmad ja mõnel juhul üksikisikud tunnustavad oma kultuuripärandi osana*[3], mis tähendab, et vaimne kultuuripärand on suurema ulatusega mõiste kui kohapärimus. Vaimse kultuuripärandi alaliigina käsitletakse ka *suulist pärandit*, mille hulka paigutatakse *lood, kõnekäänud, mõistatused, muinasjutud, legendid, müüdid, laulud, loitsud, palved, ravi- ja vanasõnad, koha- ja perepärimus, keelendid*[4].

Seega on käesoleva uuringu puhul tegemist väga avara ainesega. Juba üksnes kohapärimuse valdkonna mõttes võib puisniitudel paikneda mitmesuguseid kohti, millest võib olla kõneldud väga erinevaid pärimusmotiive, mis Mari-Ann Remmeli järgi kuuluvad üldistatult viide alaliiki: 1) usundiline, religioosne; 2) mütoloogiline, etioloogiline; 3) ajalooline, ühiskondlik; 4) maastiku- ja looduslooline ja 5) igapäevaeluline pärimus[5].

Uuringu aines vaimse kultuuripärandi mõttes tähendab puisniitude kui pärandkoosluste puhul ilmsesti ka teadmisi, oskuseid, kombeid ja tavasid nö etnograafilises ehk elatusalade, majanduse, töövõtete vaates. Suurelt jaolt sellele osale puisniitude kultuuripärandist keskendub Elle Roosaluste koostatud puisniitude ja puiskarjamaade küsimustik[6], mille alusel oli ette nähtud töötada välja meie uuringu küsitluskava.

Kuivõrd puisniitude vaimne kultuuripärand (sealhulgas kohapärimus) on väga avar valdkond, otsustasin uuringu küsitluskava koostamisel kõigepealt süveneda Eesti heinamaapärimuse ja pärandi teemadesse võimalikult laialt. Töötasin selleks läbi Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (EKM ERA) temaatilise kartoteegi *Heinatöö*, Eesti Rahva Muuseumi (ERM) heinamaid ja heinategu puudutavad küsitluskavad ja Elle Roosaluste küsitluskava. Nende alusel panin kokku esialgse võimalikult täieliku puisniitude vaimset kultuuripärandit käsitleva küsimustiku ja teemade loetelu. See oli intervjuude läbi viimiseks ilmselgelt liiga pikk, mida tõdesime ka kahe testintervjuu puhul, mille tegin PKÜ liikmete Jaak-Albert Metsoja ja Meeli Mesipuuga.

[1] Mari-Ann Remmel. Kohapärimuse mõiste, uurimislugu ja tunnusjooned. / Muistis, koht ja pärimus II. Pärimus ja paigad. Muinasaja teadus 26:2. Koostanud ja toimetanud Heiki Valk. Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Arheoloogia osakond. Tartu, 2014. Lk 31
[2] Vaimne kultuuripärand Eestis. Koostaja Kristiina Porila. Eesti Rahvakultuuri Keskus, 2021. Lk 4-6 [3] Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon. Vastu võetud 17.10.2003. // Riigi Teataja II 2006, 19, 51 [4] Suuline pärand. // Eesti Rahvalultuuri Keskus, koduleht, https://rahvakultuur.ee/vkp/suulineparand 31.03.2024 [5] Remmel. Kohapärimuse mõiste. Lk 48-49
[6] Elle Roosaluste. Puisniitude, puiskarjamaade küsimustik (PKÜ-lt uuringu algul saadud versioon.)

Ühtlasi ilmnes kohe, et selliseid heinamaateemasid, mis oleksid spetsiifilised vaid puisniitudele, on tegelikult üsna vähe. Puisniitudest võib samas kõnelda kõik, mis kõneleb heinamaadest ja heinateost üldiselt. Puisniite polegi väga tihti vaimse pärandi hulgas selgelt

teistest heinamaadest eristatud.

Nii otsustasime PKÜ esindaja Jaak-Albert Metsojaga tähistada puisniitude kultuuripärandi uuringu jaoks kõige prioriteetsemad küsimused, mis võimaldaksid näha, kuidas on puisniitudel tegutsenud inimeste oskused, teadmised, tavad, kombed kujundanud, mõjutanud ja säilitanud puisniitu kui pärandkooslust. See omakorda tähendas, et enamik nö klassikalisi kohapärimuse teemasid jäid prioriteetsete hulgast välja, samuti hulgaliselt usundi ja kombestiku teemasid, mida leidub ERA kogudes heinamaade kohta rohkesti. Ka ei puutu otseselt puisniidu kujunemisse ja hoidmisse näiteks täpsemad tööriistade või paljude töövõtete kirjeldused. Samas katsusime kava koostada tasakaalustatult, see sisaldab nii puisniiduspetsiifilisi kui ka avaramaid heinamaateemasid. Jätsin ühtlasi küsitluskava lõppu alles ka enamiku kokku kogutud teemadest, selleks, et võimalusel valikuliselt üht-teist ka nende hulgast uurida.

Nii tõdes ka Jaak-Albert Metsoja, et kõik, mis väljendab inimese ja puisniidu suhet, kõik inimese mälestused-kogemused-teadmised, mis kõnelevad puisniidust, olgu siis spetsiifiliselt kui liigirikkast metsaheinamaast või muul moel, on väärtuslikud jäädvustamiseks ja nende abil saab puisniite populariseerida, mis ongi käesoleva uuringu peamine eesmärk. Samas ütles ta, et kolm suurt avatud küsimust on kõige olulisemad:

Milline on hea heinamaa/hein loomasööda mõttes? Mille järgi seda hinnata?

Milline on ilus heinamaa? Mille järgi seda hinnata?

Millised tegevused, teguviisid, töövõtted, hoiakud annavad hea ja ilusa heinamaa?

Seega katsusime küsimustiku kujundada nii, et kõik olulisemad teemad ja aspektid oleksid küsitud ja ühtlasi oleks prioriteetsetena eristatud küsimused, mis annaksid vastuseid ka puisniitude kui pärandkoosluste kujunemise ja hoidmise osas botaanilises mõttes.

Oluline on ka mainida seda, et ehkki uuringu eesmärgiks oli koguda ka puisniitude kohapärimust, siis intervjuude käigus polnud võimalik kohapärimust küsida nö klassikalise metoodika järgi, sest suur osa ajast kulus just vaimse kultuuripärandi ja puisniiduspetsiifilistele küsimisele. Kui tahta kogu kohapärimuse küsitluskava läbi küsida üksnes ühe puisniidu kontekstis, oleks see väga vaevaline, sest enamikku võimalikest motiividest ja kohaliikidest lihtsalt ühel konkreetsel heinamaal pole. Kohapärimuse küsitluskava toimib siis, kui me kõneleme inimesega suures ja avaras keskkonnas, kus ilmnevad erinevad kohad ja lood. Nii et ka selle tõttu jäi enamik täpsemaid kohapärimuse teemasid küsitluskava lõppu, juhuks, kui on veel huvi ja võimalust üht-teist juurde küsida.

Kuivõrd vaimne pärand on tihti ühenduses ainelise pärandiga, siis oli ka käesoleva uuringu puhul ette nähtud kaardistada ja võimalusel ka pildistada, filmida, olulisemaid paiku, mida tunneme arhiiviallikate alusel ja millest kõneldi intervjuudel. See on üldine ja tavapärane kohapärimuse käsitlemisel ja uurimisel, et koos vaimse pärandiga uuritakse ka vastavaid kohti maastikul. Samas ei olnud käesoleva töö puhul peamiseks eesmärgiks puisniitude ainelise kultuuripärandi kirjeldamine, jäädvustamine, inventeerimine. Materiaalse pärandiga, nii maastikuobjektide kui ka esemetega tegeleb käimasoleva puisniiduprojekti käigus Eesti Kunstiakadeemia (EKA) töörühm.

Puisniitude vaimse kultuuripärandi ja kohapärimuse uuring oli ühtlasi piiritletud 10 konkreetse alaga, mille kohta arhiivides ja välitöödel teavet koguda. Esialgu oli tegemist üsna

ebamääraselt kaardile paigutatud punktidega. Iga UNESCO ootenimekirja ala kohta oli teada vaid üks, sageli niidualalt üldse väljas paiknev punkt, mida PKÜ uuringu algul järjest täpsustas, kuni kaardile said konkreetsete piiridega uuringualad. Seejuures oli oluline, et ala oleks ka ajaloolise halduse mõttes konkreetselt hoomatav, mitte ei ulatuks hajusalt mitmesse kihelkonda ja koguni erinevatesse maakondadesse, nagu oli esialgu määratletav näiteks Halliste jõe ääres paiknev puisniiduala. Kuivõrd mäluasutuste kogud on süstematiseeritud ajaloolise halduse järgi (kihelkonnad, mõisad, külad, talud), siis poleks käesoleva projekti mahu juures olnud mõeldav kõiki esialgseid hajusaid ja paljudes lahustükkides alasid läbi uurida.

Kõigepealt sain esimeste töösse minevate alade osas PKÜ-lt kaardi uuritavate puisniitude piiridega. Edaspidi selgus, et PKÜ enda puisniitude kaardikihil ja Maa-ameti kaardirakendusest leitaval pärandniitude kihil on puisniitude piirid mõnevõrra erinevad. Nii töötasin algul PKÜ versiooni alusel ja kui töö käigus hakkasin PKÜ-lt saama uuringualade piire ka Maa-ameti kaardikihi alusel, märkasin, et arhiivides juba osaliselt läbitud piirkonnad on Maa-ameti kaardil mõnevõrra teisiti tähistatud. Nii oli näiteks Nedrema puisniidu puhul, kus töötasin kitsamates piirides kui Maa-ameti kaardil näha. Samas on erinevused piirides väikesed ja kuivõrd üldprintsiibis vaatasin arhiivimaterjali ka mõnevõrra avaramalt kui täpselt niitude piirides, siis töö tulemust see aspekt oluliselt ei mõjuta.

Ühtlasi peab siiski tunnistama, et uuringu algupoole mõningane segadus ja ebamäärasus alade piiridega põhjustas ka nö tühja tööd. Näiteks Tagamõisa tegelikust uuringualast algul ca 500 m kuni 3 km kaugusele põhja-loodesse lahustükkidena tähistatud niitude osas olin jõudnud juba kameraaltöid teha, kui selgus, et uurida on vaja hoopis Tagamõisa looduskaitseala põhjapoolset osa. Samuti olin alustanud Kalli-Nedrema paljudes lahustükkides aladega, enne seda, kui ala täpsustati ühele suurele Nedrema niidualale. Ka Koiva puhul olin töötanud algul PKÜ esialgse kaardi aladega ca 1,5 kuni 4 km kaugusel Vaitka puisniidust, kuhu edaspidi tegelik uuringuala viidi. Samas oli ka selline esialgne uuringualade täpsustamine kuskilt maalt ikkagi ka loomulik protsess, kuivõrd näiteks ka esialgu paljude lahustükkidega tööd alustades saigi täiesti selgeks, et uuringu teostamiseks mõistlikus mahus on vaja alasid täpsustada.

Alade piiritlemisega sai kõik üldiselt ikkagi üsna aegsasti korda, nii et suures pildis see töö tulemust ei mõjutanud, välja arvatud Allika puisniit, mille piirid sain Lääneranna valla Kirikuküla Rannametsa talu ümbruses paikneva puiskarjamaa piiridena ja mis tegelikult paikneb ca 1,5 km kaugusel lääne-loodes Allika talu juures. See asjaolu selgus pärast arhiivitööde lõpetamist välitööle minnes. Ma ei osanud ka midagi kahtlustada, sest mujaltki on tuttav, et kohanimed looduskaitsesüsteemis ei vasta vahel ajaloolistele nimedele. Mõtlesin, et ju siis Rannametsat nimetatakse millegi pärast Allikaks. Samas ehk kompenseerib selle puudujäägi see, et Sipa uuringuala puhul on ajalooliselt ja maastikuliselt tegemist kahe uuringualaga, kahe eraldi paikneva tervikuga.

Järgnevalt on näha uuritud puisniitude piirid. Punasega on tähistatud PKÜ-lt projekti algul saadud ja kehtima jäänud piirid (Laelatu, Allika, Nedrema, Tõhela, Loode) ja edaspidi täpsustatud piirid (Tagamõisa, Halliste) ja oranži-rohelisega Maa-ameti pärandniitude kaardikihi alusel määratud ja täpsustatud uuringuala piirid (Mäepea, Sipa, Koiva).

Laelatu puisniit. Punase joonega on tähistatud puisniidu piir PKÜ kaardikihil, oranži ja rohelisega puisniidu ala Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

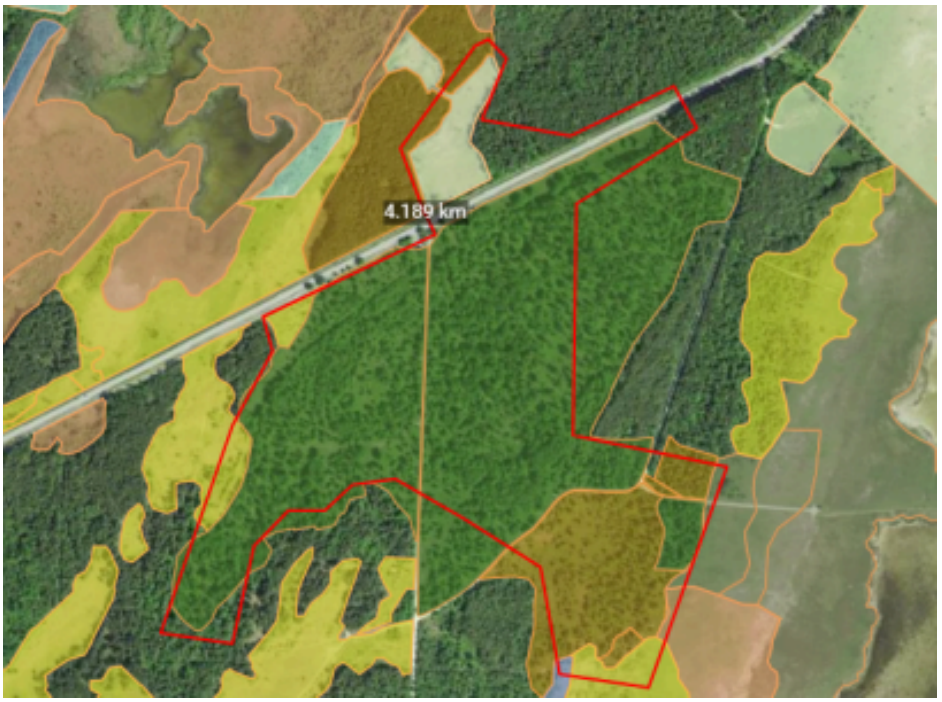
Allika puisniidu piirid uuringu alguses Rannametsa talu ümbruses: punase joonega on tähistatud puisniidu piir PKÜ kaardikihil, oranžiga puiskarjamaa Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

Nedrema puisniit. Punase joonega on tähistatud puisniidu piir PKÜ kaardikihil, oranži ja rohelisega puisniidu ala Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

Tõhela puisniit. Punase joonega on tähistatud puisniidu piir PKÜ kaardikihil, oranžiga ja rohelisega puisniidu ala Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

Loode puisniit. Punase joonega on tähistatud puisniidu piir PKÜ kaardikihil, oranži ja rohelisega puisniidu ala Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

Mäepea puisniidud. Oranžiga on tähistatud puisniitude piirid Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

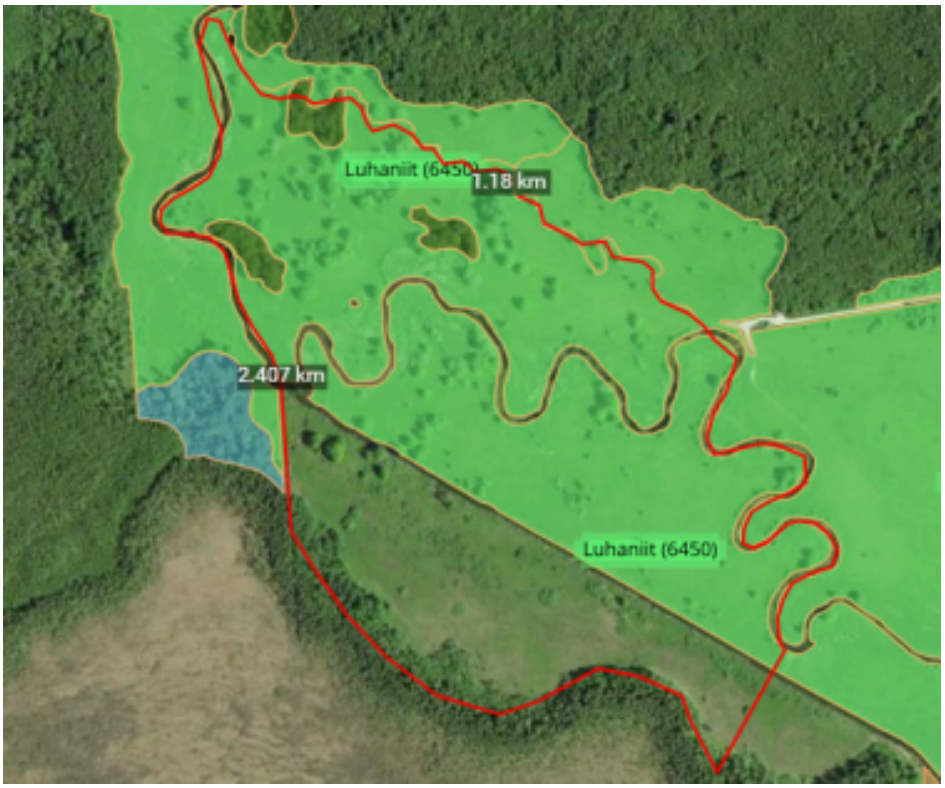
Tagamõisa puisniit. Punase joonega on tähistatud PKÜ täpsustatud uuringuala piir, oranži ja rohelisega puisniidu ala Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

Sipa Veski-Jaagu puisniit. Oranži ja rohelisega on tähistatud puisniidu ala Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

Sipa Joona puisniit. Oranži ja rohelisega on tähistatud puisniidu ala Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

Halliste uuringuala. Punase joonega on tähistatud PKÜ täpsustatud uuringuala piir, oranži ja rohelisega puisniidu ala Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

Vaitka puisniit. Oranži ja rohelisega on tähistatud puisniidu ala Maa-ameti pärandniitude kaardikihil. Aluskaart: Maa-amet.

Maastikulise määratluse kõrval on oluline toonitada ka uurimisainese ajalist ulatuvust. Vaimse kultuuripärandi mõiste puhul rõhutatakse, et tegemist on *elava pärandiga*[7]. Nii jäädvustasime ka selle uuringu käigus ennekõike tänaste inimeste elavaid teadmisi, oskusi, mälestusi, lugusid. Samas nagu mõiste *elav pärand* sisaldab ka osist *pärand*, on tegemist ajas minevikku ulatuvate nähtustega. Ka Elle Roosaluste küsimustik on järjekindlalt orienteeritud minevikule, küsimused on sõnastatud minevikuvormis. On selge, et osa ajaloolistest teadmistest, oskustest, lugudest, kommetest jne on tänaseks hääbunud, unustatud. Selles osas on kohapärimuse kui uurimisvaldkonna kontseptsioon tänaste inimeste maastikusuhte jäädvustamise ja uurimise kõrval selgelt ka vaid mäluasutustes hoitavale ja juba unustatud pärandile orienteeritud. Nõnda ka siinse uuringu puhul oleme püüdnud hoida tasakaalu tänaste inimeste elava pärandi ja arhiivimaterjalide kaasamise osas. Õigupoolest moodustavad need kaks ühtse terviku, kus üks läheb sujuvalt üle teiseks, kus tänastel teadmistel, oskustel, kommetel, lugudel, kogemustel jne on ka ajaline, ajalooline, pärimuslik dimensioon, kontekst ja taust, milles küll esineb nö katkestusi, kuid mis ei ole kuidagi üksteisest isoleeritud. Kuivõrd tegemist on pärandkooslustega, siis pärandi osal on ses valdkonnas oluline koht, ka siis, kui tegeleme tänapäeva inimeste ja maastikega.

[7] Vaimne kultuuripärand Eestis. Lk 4

Metoodika

Vastavalt tavapärasele kohapärimuse uurimise metoodikale koosnes ka käesoleva uuringu metoodika üldplaanis kolmest faasist: ettevalmistavad kameraaltööd, välitööd ja välitöödele järgnevad kameraaltööd.

Ettevalmistavate kameraaltööde faasis töötasin läbi tänapäevased kaardikihid Maa-ameti Geoportaalis ja ajaloolised kaardid koos vastavate registritega Rahvusarhiivis ja koostasin uuringualade kaupa alusandmestiku, millele tuginedes oli võimalik jätkata EKM ERA ja Eesti Keele Instituudi (EKI) kogudega. Seejuures asus Reeli Reinaus läbi töötama EKM ERA käsikirjakogusid ja EKI kohanimekartoteeki ja mina keskendusin kõigepealt ERA temaatilisele kartoteegile *Heinatöö* ja ERM-i heinamaid ja heinategu puudutavatele küsitluskavadele ja vastavatele kaastöödele üldiselt, et viia ennast kurssi, mida kõige laiemas mõttes on Eesti heinamaade ja heinateo kohta seni mäluasutustesse kogutud ja millistel teemadel oleks võimalik koostada käesoleva uuringu küsimustik. Seejärel töötasin sama materjali läbi kitsamalt vaid uuritavate alade kohta teavet otsides.

Ettevalmistavate kameraaltööde faasis kogunenud informatsiooni süstematiseerisin uuringualade kaupa, teostasin esialgse analüüsi ja lisasin omapoolsed kommentaarid. Nii loodud lähteinfo oli aluseks intervjuude lõpuosades ning kohanimede ja maastikuobjektide kaardistamisel. Vastavad failid on leitavad aruande lisas.

Välitöödel on üldprintsiibiks, et kõigepealt viime läbi intervjuu ja seejärel läheme intervjueeritavaga võimalusel maastikule. Käesoleva uuringu puhul käisin intervjueeritavaga pärast intervjuud maastikul Nedremal, Mäepeal, Sipas ja Koival. Allika, Loode ja Tagamõisa intervjuud toimusid uuringualal, sest nii oli intervjueeritavate soov. Laelatu, Tõhela, Halliste ja Koiva teise intervjuu puhul käisin maastikul üksinda. Nedrema suure puisniidualaga tutvusin ka enne intervjuud, et ennast lihtsalt maastikuga eelnevalt paremini kurssi viia.

Kuivõrd uuringu eesmärgiks ei olnud uuritavate alade materiaalse pärandi täielik kaardistamine, kirjeldamine, inventeerimine, siis pildistasin-kaardistasin olulisemaid ja huvitavamaid kohti.

Intervjueerimisel kasutasin koos PKÜga loodud küsitluskava, mis on üles ehitatud nii, et alguses on üldisemad ja avatud küsimused ja nendele järgnevad täpsemad ja prioriteetsemad teemad-küsimused ja lõpuks vaba valik erinevaid pärimuskultuuri, kohapärimuse, usundi ja kombestiku teemasid, mille hulgast soovi korral juurde küsida.

Küsitlemisel, eriti intervjuu algusosas, lasin inimestel võimalikult vabalt ise kõneleda, ilma et neid väga palju suunaksin. Tihti avanevad nii kõige väärtuslikumad ja terviklikumad lood ja mälestused. Ühtlasi lasin inimestel rääkida ka teistest piirkondadest ja heinamaadest, sest nii kogunev info on ka väärtuslik ja huvitav. Näiteks Laine Vesker kõneles oma lapsepõlve heinamaamälestustest Rapla kihelkonnast ja Leo Filippov jagas palju huvitavat Sõrvest.

Küsitluskava oli tavapäraselt intervjuul vestluse aluseks, mitte rangeks sõna-sõnaliseks järgimiseks. Osa küsimusi saavad tavaliselt vastused ka juba intervjuu vabakujulisemas algusosas, mistõttu neid uuesti korrata pole vaja.
Intervjuu lõpus katsusin kameraaltööde faasis kogunenud teabe alusel selgitada, milliseid kohti, kohanimesid ja motiive intervjueeritav teab. Mõnedki kohad on tavaliselt intervjuu jooksul juba käsitletud-kaardistatud, kuid arhiivimaterjali hulgast võib tulla lisa. Ühtlasi saab

ka selgeks, millised kohanimed ja arhiivipalad kindlasti uuringualale pole lokaliseeritavad.

Metoodilises plaanis on tähelepanuväärne see, et nii arhiiviteabe kui ka elava pärandi mõttes näitas käesolev uuring, et kohakeskne lähenemine ei pruugi anda piisavaid tulemusi.

Kõigepealt ei ole heinamaad seniste uurijate-kogujate tähelepanu kaugeltki nii palju pälvinud kui näiteks hiiukohad või pühakohad. Heinamaid on ka võrreldes mitmete pärimuspaikadega maastikul väga palju rohkem, see ala, kus nad paiknevad, on lihtsalt nii suur, et heal juhul on arhiivides olemas neist mõni kohanimekirje, harvemini mõni pärimuspala. Ka pole heinamaapärandi süstemaatilisele kaardistamisele niimoodi rõhku pandud nagu näiteks pühakohtade, matusekohtade, hiiukohtade jt puhul. Kui näiteks pühakohti on kaardistanud mitu põlvkonda erinevate asutuste uurijaid rahvuslikult tähtsate ja tähenduslike maastikuobjektidena, siis heinamaad on olnud nii uurijate kui intervjueeritute jaoks lihtsalt suhteliselt tavaline ja üldine teema, millele pole nii suurt tähelepanu pööratud. Näiteks 1939. aasta kohamuistendite kogumisaktsiooni küsimustikus heinamaid ei mainita.

Muidugi on olemas mitu ERMi küsitluskava, mille alusel on ERMi jõudnud ka pikemaid ja väga sisukaid kaastöid heinamaade ja heinateo alalt. Põgusal vaatlusel märkasin, et eriti väärtuslikud ja rikkalikud tunduvad olevat vanemad korrespondentide vastuste köited nr 53 ja 74, millesse on kogutud Ilmari Mannise ja Ferdinand Linnuse 1939. aastal koostatud rahvateadusliku küsimuskava nr 11 “Põllundus” vastused, sh niitudest ja heinateost (ERM KV 53 ja ERM KV 74). Samamoodi leidub pikemat ja sisukat materjali ERAs. Näiteks Jaan Saalverk kirjeldab Jüri kihelkonna talutööde hulgas üsna pikalt heinamaid ja heinategu, mainides ka metsaheinamaid ja vastavaid töid (H II 58 125/64 (1-35)). Eduard Kriitmäe on Ääsmäe-Ruila-Laitse piirkonnast üles tähendanud muuhulgas pikad ja emotsionaalsedki kirjeldused heinateost (ERA II 297, 366/99). Paraku ei leidnud me sedalaadi materjali käesoleva projekti uuringualade kohta. On olemas küll üks pikem meenutus Vaike Hangult Tõhela puisniidult, mis kuulub EKM ERA kohapärimuse töörühma läbi viidud kogumisvõistluse „Minu maastikud“ kaastööde hulka. Üldpildis on aga mahuka arhiivitöö tulemus üsna napp. Seetõttu oleks edaspidi võimalik teha ka puisniitude kultuuripärandi uuring üle-eestiliselt ja temaatiliselt arhiiviandmeid kogudes. See annaks kindlasti vanema materjali hulgast oluliselt rohkem teavet. Samas konkreetsete niitude pärandi uurimisel jääbki alati sama võimalus lihtsalt kõigist mäluasutustest otsida ja loota, et midagi leidub.

Samamoodi tuleb tõdeda, et ka elava pärandi kogumisel võib anda kohakesksest uuringust paremaid tulemusi inimesekeskne lähenemine. Kuigi üldpildis on käesoleva uuringu intervjuud sisukad ja väärtuslikud, osutus konkreetset puisniitu tundvate, sellel kindlal heinamaal ka heina teinud inimeste leidmine ja nendega kontakti saamine kohati üsna keeruliseks. Üldiselt lähtusime printsiibist, et ühe uuringuala kohta küsitlen ühte teadlikku inimest ja suhtlen nendega, keda mulle PKÜ kaudu soovitati. Kui Allika, Nedrema, Tõhela, Mäepea, Sipa Veski-Jaagu ja Sipa Joona puhul õnnestus intervjueerida inimesi, kes on ise nendel aladel pikemat aega heina teinud ja kelle perekonnale on need puisniidud kuulunud, siis Laelatu, Loode, Tagamõisa, Halliste ja Koiva puhul rangelt võttes selliseid inimesi me ei intervjueerinud. Laine Vesker Laelatul on küll väga hea jutustaja, kuid teadis kõnelda pigem oma lapsepõlve heinamaast Rapla kihelkonnas. Loode tammikust kõneles väga hästi metsamees ja Kuressaare põliselanik Leo Filippov, kuid ta enda lapsepõlve heinamaad ja heinateokogemused on hoopis Sõrves. Tagamõisa puisniitu oma talu maal hooldav pere oli mulle hästi teada, kuid nendega ei õnnestunud pikema helistamise järel ka kohale minnes kontakti saada. Nad lihtsalt ei soovinud suhelda. See on tõtt-öelda minu praktikas üldse üks markantsemaid näiteid sellest, kuidas intervjuust keeldutakse. Seda on üldiselt väga harva

esinenud, aga kui see nii on, siis lihtsalt tuleb inimeste tahet aktsepteerida. Kuivõrd Tagamõisa puisniitu tundnud väga hea jutustaja Vaike Kalda lähedal asuvast Toide talust on surnud ja tema tütar ei ole puisniidul heina teinud, on mujal elanud, siis intervjueerisin Tagamõisa osas selle puisniidu taastamisel osalenud piirkonna väga head päranditundjat Tiina Ojalat. Halliste osas soovitati mulle väga head jutustajat Edu Kuilli, kes jagas mulle pikki ja väga sisukaid lugusid ja meenutusi ja kirjeldusi oma lapsepõlvest ja hilisemast elust ühenduses Halliste-äärse Sooba heinamaaga, kus tema pere ta lapsepõlves heina tegi. Samas täpsemalt läheduses asuvast puisniidualast teadis ta vähe. Temalt kogutu on käsitletav küll Halliste heinamaapärandi hulgas laiemalt, kuid rangelt võttes rääkis ta uuringuala naabrusest. Koiva Vaitka puisniidu tundjana oli teada Peep Lüüs, kellega ei saanud ma pikemat aega telefonitsi kontakti. Kui uuringu lõpul tema ja Vaitka talust pärit Vadim Medetskiga intervjuu tegin, selgus, et Vaitka ei ole üldse Peep Lüüsi perekonna heinamaa. Mehed olid küll lahked kõnelema, kuid intervjuu jäi suhteliselt napisõnaliseks.

Nõnda siis nähes uuringu käigus üha enam, et kohakeskne lähenemine ei anna loodetud tulemusi, tegin PKÜ-le ettepaneku, et küsitlen ka inimesi, kes ei esinda otseselt uuringuala, vaid keda teatakse üldiselt heade puisniitusid tundvate jutustajatena. Nii tegin lisaintervjuud Naima Villaku, Veiko Maripuu, Mari Reitalu, Jüri Koppeli, Kalev Raudsepa ja Rein Räppoga. Kõik nad rääkisid põgusalt, Veiko Maripuu ehk kõige rohkem, ka uuringualadest, aga põhiliselt tunnevad nad teisi alasid. Usun, et nendelt kogutu aitab tihendada ja rikastada käesoleva uuringu tulemusi.

Ühtlasi soovitati uuringu käigus veel mitmeid inimesi, kes võiksid mõnest muust puisniidust hästi kõnelda.

Muidugi jääb ka võimalus, et leidub kuskil veel ka praeguse projekti uuringualasid tundvaid ja nendes kohtades heina teinud inimesi, keda meile lihtsalt ei teatud soovitada. Nii võiks leida kellegi, kellel on kogemusi Laelatult ja Hallistelt.

Kui mõelda nii, et Tagamõisalt olid inimesed olemas, aga ei tahtnud suhelda, ja Tiina Ojalal on kogemus hilisemast ajast, Loodel on hilisema aja kogemus Veiko Maripuul ja Jüri Koppelil, Mäepe Laasmal Mari Reitalul ja Vaitkal Peep Lüüsil, siis olid ajaliselt laiemas mõttes ka nende alade kogemusega inimesed käesolevas uuringus esindatud. Loodetavasti on kasvõi kitsamalt botaanilises plaanis abi ka tänapäeval puisniite taastanud ja hooldanud inimeste vastustest. Elava pärandi mõttes on ka alade tänaste hooldajate teadmised, oskused, kogemused, mälestused, lood, tähendused jne väärtuslikud.

Välitöödele järgnenud kameraaltööde faasis kuulasid assistendid helisalvestised läbi ja kirjutasid EKM ERA nõuetele vastavate sisukokkuvõtete ehk helinimestike esialgsed toorikud. Seejärel kuulasin intervjuud läbi, toimetasin ja täpsustasin nimestikke, varustasin need žanrimääratlustega ja valisin seejuures välja kaardirakenduses avaldatavad palad. Ühtlasi tegin nimestikku märkmeid sisulises plaanis tähelepanuväärse suhtes. Pärast mind kuulasid intervjuud läbi botaanikud Meeli Mesipuu ja Jaak-Albert Metsoja ja lisasid helinimestikesse vastavate palade juurde oma kommentaare. Nii tekkis nimestikest kaks verisooni: arhiivile üle antav nö puhas variant ja meie kommentaaridega variant.

Oluline on märkida, et helinimestik on sisukokkuvõte, mitte täpne ümberkirjutus ega kaugeltki mitte litereering. Käesoleva uuringu helinimestikud on minule omaselt üldistest nõuetest oluliselt täpsemad. Tavaline on see, et nimestikes võetakse kõneldu sisu kokku palju kompaktsemalt. Mina olen oma assistentidel palunud kirja panna muuhulgas kõik helisalvestisel kuuldavad isiku- ja kohanimed, et hiljem oleks nimestikes võimalik paremini

otsinguid teha. Samas tunnistan, et teatud juhtudel ei pidanud ka mina isiku- või kohanimede täielikku väljakirjutust vajalikuks, eriti olustikulises ja kõrvalises kontekstis. Ka järjest samas palas korduvad isiku- ja kohanimed jäid kokkuvõtlikkuse huvides välja kirjutamata, samuti ei ole kirjas päris kõiki EKI kohanimesid, mida küsisin ja mida intervjueeritavad ei teadnud.

Valides intervjuudest palasid kohapärimuse kaardile, tõdesin, et tihti ei ole käesoleva uuringu kontekstis olulised ja kõnekad palad tavapärane kohapärimus (ehk lühidalt kohakeskne folkloor) ja et ma lähen enamikuga valitud paladest üle kohapärimuse uurimisala piiri ja rangelt võttes need ei sobi meie kaardile: kohapärimus on kohakeskne, jutustamine keskendub kohale, on kohaspetsiifiline, ma panen aga kaardile lihtsalt etnograafiat, teadmisi-oskusi, töövõtete kirjeldusi, olustikku, millest mulle konkreetses talus konkreetse heinamaaga ühenduses kõneldi, aga mis ei ole kohakeskne info, kus kohta isegi ei mainita, kus jutustamine ei lähtu kohast, vaid pigem näiteks töövõtetest, mida võis ükskõik kus rakendada. Samas on kohapärimuse ala ikkagi ka Mari-Ann Remmeli definitsiooni järgi[8] kuskilt maalt üsna laialivalguv ja otsustasin, et panen mõned sellisedki palad kaardile. Näiteks alustasin valikut intervjuust Allika puisniidul, mille kohta hakkasin ise nimestikku tegema. Tõnis Nurk hästi toredalt näitas koha peal haokubu tegemist – puhas etnograafia ja vaimne kultuuripärand teadmiste-oskuste-töövõtete mõttes, aga konkreetses maastikus, nii et võib-olla ikka ka kohapärimus, kuigi narratiivne, folkloorne ikkagi see vast ei ole.

Salvestusi kuulates, nimestikke toimetades ja kaardirakenduse jaoks palasid valides ja kaardistades analüüsisin välitöödele eelnenud kameraaltöödel kogutud andmeid intervjuudel kuuldu ja maastikul nähtu kontekstis uuesti, vajadusel korrastasin ja täpsustasin arhiiviandmete faile ja kontrollisin üle mõningaid kohanimesid EKI kohanimekartoteegist otsinguid tehes.

Kui kõik vastavad tabelid olid kaardirakenduse andmebaasis täidetud ja failid serveris olemas, ilmusid vastavad helipalad, arhiivitekstid ja kohanimed Keskkonnaameti, Maa-ameti ja EKM ERA kohapärimuse töörühma koostöös valminud kohapärimuse kaardirakendusse. See on üks olulisemaid uuringu avalikke väljundeid. Välitöödel tehtud fotode ja videosalvestuste kaardile kandmine ei olnud ette nähtud, kuid see on edaspidi soovitatav. Nagu on loodetavasti uuringu käigus kogutud ainest võimalik kasutada ka mitmesugusteks puisniite, pärandmaastikke ja pärandit laiemalt tutvustavate ja väärtustavate tegevustes ning EKA loodavas puisniitude raamatus.

[8] Remmel. Kohapärimuse mõiste. Lk 31

Kaardirakenduses avaldatava info puhul rõhutan, et tegemist on valikuga. Selleks, et üks piirkond nii vaimse kui füüsilise kultuurpärandi osas täielikult ja täpselt oleks kirjeldatud ja kaardistatud, on vaja palju mahukamat uuringut sarnaselt näiteks Härgla lubjakivimaardla kultuuripärandi uuringule[9].

Kaardirakenduses avaldatud palad Nedrema puisniidul. K - kohanimi, T - tekst, H – heli. Kui ühes punktis on mitu pala, siis on nad üksteise all ja üht liiki palad on nähtavad siis, kui teised on välja lülitatud. Näiteks helipalad on kõigi palaliikide kuvamise korral teiste all peidus.

[9] Jüri Metssalu. Härgla lubjakivimaardla (registrikaardi nr 950) uuringuruumi alal ja sellest 1 km raadiuses asuvad ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastikuobjektid ja kohalike elanike seisukohad planeeritava karjääri ja looduskaitseala suhtes. Aruanne arhiivi- ja välitöödest Rapla Vallavalitsusele. MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus. Tartu, 2022

Kasutatud allikad ja läbitöötatud arhiivimaterjali üldine iseloomustus

Välitöödele eelnenud kameraaltööde faasis kasutatud allikateks on: tänapäevased kaardikihid Maa-ameti Geoportaalis; ajaloolised kaardid koos vastavate registritega Rahvusarhiivis; EKI kohanimekartoteek; EKM ERA käsikirjakogu ja kohapärimuse andmebaas Koobas; ERMi arhiiv.

Eesmärk ei olnud töötada läbi kirjandust (sh ajakirjandust) ega ka kohalikke kogusid (raamatukogud, koolid, muuseumid) ega koduloolaste isiklikke kogusid jne, keskendusime kesksetele mäluasutustele.

Välitööde eel kogutud arhiiviteabe ja kaarditöö alusel koostasin uuritavate alade kaupa ülevaated, kus olen vajadusel ka teavet veidi kommenteerinud, analüüsinud.

Kasutatud Maa-ameti kaardirakendused ja -kihid:

- põhikaart;
- maainfo rakenduse kihid;
- ajalooliste kaartide kihid: vana põhikaart 1994-2020, nõukogudeaegne katastrikaart (1978-989), 1930ndate aastate skeemiline katastrikaart, Eesti kaart 1997-2003, baaskaart 1994-1998, Eesti kaart 1992, Heereskarte 1943, EV topokaart 1935-1938, EV topokaart 1935-1939, üheverstane kaart 1894-1922, kaheverstane kaart 1895-1918, kolmeverstane kaart 1866-1915, Hofrath Johann Heinrich Schmidt Eestimaa kaart 1884;
- pärandkultuur;
- kultuurimälestised;
- looduskaitse;
- kohanimed ja huvipunktid;
- teised nimekogud;
- ajalooline haldus;
- fotoplaan;
- NL kaardid;
- fotoladu: ajalooliste aerofotode koosseaded, ajalooline aerofotomosaiik, ajaloolised satelliidipildid;
- kohapärimus.

Eeltoodud kaartide alusel koostasin uuringualade kaupa esmase lähteandmestiku ja alade kirjelduse, mille alusel oli edaspidi võimalik teostada otsinguid teistest kogudest ja mis on vajalikud ka selleks, et end uuringuala maastikuga lihtsalt kurssi viia. Ajalooline haldus, kohanimed, taluasemed, teed, küünid, kaevud, tuulikud, kiviaiad jms on kõik ka alusstruktuuriks, mille najal on hea inimesi küsitleda ja mälestusi uurida, need on tugipunktid maastikul, mis võivad mälus avada midagi olulist ka puisniitude teemal.

Tänapäevaste kaartide järel töötasin Rahvusarhiivis ajalooliste kaartidega, alustades digiteeritud kaartidest ja liikudes kaartide infosüsteemi abil edasi digiteerimata kaartidega.

Ajaloolise toponüümika, aga ka uuritavate alade agraarajaloo ja topograafia tundmaõppimiseks leidub hulgaliselt väärtuslikke kaarte Eestimaa Maakrediidiseltsi hindamiskomisjoni talu- ja mõisamaade hindamistoimikutes ja hindamisprotokollides, aga ka kassavalitsuse mõisate ja talude laenutoimikutes ja ka juhatuse allarhiivis mõisa- ja talumaade kaartide ja registrite sarjas. Samas on selle allikmaterjaliga töötamine üsna keeruline, sest kaardid ja nende juurde kuuluvad registrid asuvad tihtilugu üsna suvaliselt erinevates allarhiivides ja sarjades ja kõigi kaartide juurde pole kirjeldust võimalik leidagi või pole see lihtsalt säilinud. Sama moodi pole kõigi registrite juures olemas kaarte. Säilikud on kohati väga mahukad ja need on vaja lihtsalt terve mõisa ulatuses talude kaupa läbi lapata, et huvipakkuva talu registrit leida. Iroonilisel kombel oli kõige mahukamaks säilikuks käesolevas uuringus just Lihula kirikumõisa mõisa- ja talumaade hindamistoimikud (EAA.2486.1.3200), mille hulgast õnnestus mul leida Rannamõisa talu toimik. Nagu eelpool öeldud, selgus välitöödele minnes, et tegemist polnudki Allika puisniidu alaga, sest lähteandmed olid valed. Pilt rohkem kui 1300 lehekülje paksusest säilikust on aga muljetavaldav:

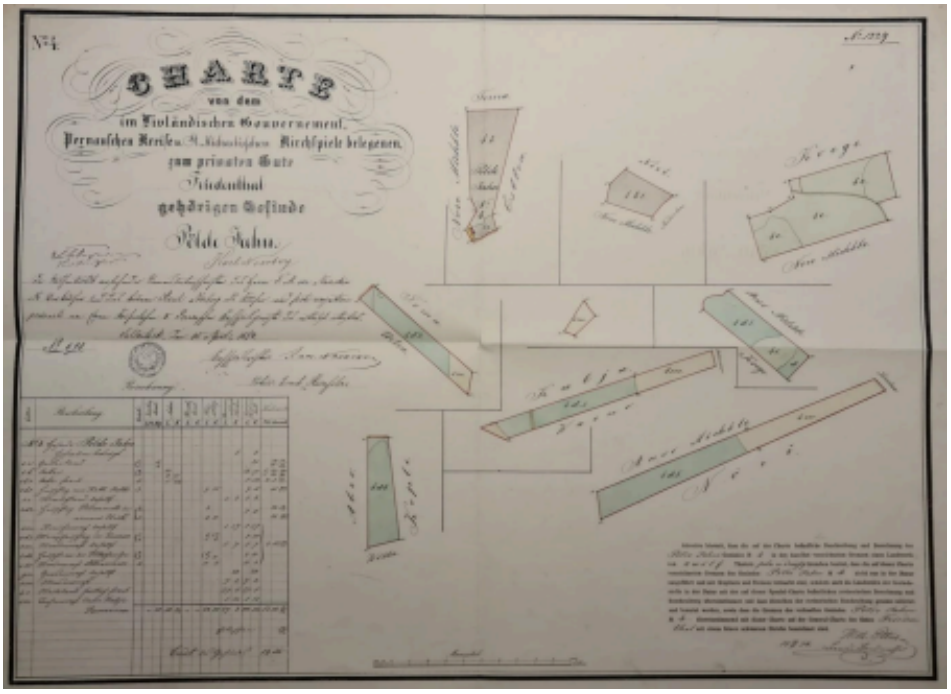

Lihula kirikumõisa maade hindamistoimikud Rahvusarhiivis. Taxationsakte des Hofs-und Bauernlandes des Gutes und Pastorats Leal, Kirchspiel Leal-Kirrefer, Kreis Wiek, EAA.2486.1.3200, ca aastatest 1874-1895. Foto: Jüri Metssalu

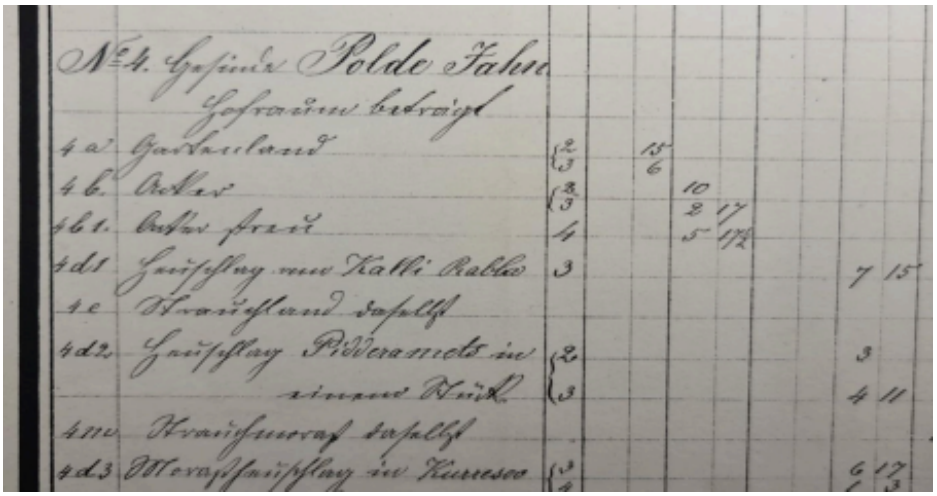
Kui hindamistoimikud on terviklikult säilinud ja olemas on nii kaart kui ka registrid, siis pakuvad nad üsna head sissevaadet omaaegsele maastikule. Näha on, kuidas maa on väga täpselt üle mõõdetud, kõlvikuteks jaotatud, hinnatud ja kirjeldatud. Vahel esineb ka eestikeelseid kohanimesid, kõrvuti saksakeelsete kõlvikuliikidega. Kui uuritavatelt aladelt sedalaadi info olemas oli, kirjutasin selle aruande lisas leiduvatesse arhiiviandmete failidesse välja. Kuigi käesoleva töö ülesandeks ei olnud uurida puisniitude agraarajalugu ja kõlvikulist jaotust minevikus, oli ometi huvitav ja tähelepanuväärne märgata näiteks seda, et osa puisniitude aladest on olnud varasemal ajal kasutusel põldudena.

Oluliselt lihtsam on kasutada digiteerimata talukaarte, kus kaart ja kirjeldus asuvad samal lehel. Näiteks Nedrema osas on säilinud suurepärane talukaartide kogu, mille töötasin läbi ja kirjutasin talude kaupa välja kohanimesid ja kõlvikutähiseid. 1930ndate aastate skeemilise katastrikaardi abil viisin andmed kokku tänase maastikuga ja nii oli võimalik vanu, osaliselt

juba tõenäoliselt täiesti unustatud kohanimesid kaardile kanda. See on üks käesoleva projekti väärtuseid, et kui kaitstavaid puisniite tutvustavatel infotahvlitel ja muudes materjalides pole vanu kohanimesid seni avaldatud, siis nüüd on need kenasti kaardistatud ja kõigile teada.

Põlde-Jaani talu kaart aastast 1874. Karten der Gesinde des Gutes Friedenthal, EAA.2469.1.10212.L7. Foto: Jüri Metssalu

Kõlvikute kirjeldus kohanimedega Põlde-Jaani talu kaardil aastast 1874. Karten der Gesinde des Gutes Friedenthal, EAA.2469.1.10212.L7. Foto: Jüri Metssalu

Ajaloolist kaardimaterjali leidus üldiselt kõigi uuringualade kohta, ehkki ebaühtlaselt. Laelatust on olemas koguni rootsiaegne kaart ja üks üldine kaart 19. sajandi teisest poolest. Uue-Virtsu mõisa talude kaarte paraku pole Rahvusarhiivis säilinud. Nedremalt ongi olemas see suurepärane talukaartide kogu, muid täpsemaid vanu kaarte Rahvusarhiivis selle ala kohta pole. Samasugused talukaardid on olemas Tõstamaa mõisale kuulunud Tõhela alalt, Loode tammik on kaardil tähistatud juba Rootsi ajal, aga ka 18. ja 19. sajandi kaartidel. Mäepe kohta

on olemas mõisakaardid aastatest 1800 ja 1895. Tagamõisa puisniidu ala on näha mitmel 18. ja 19. sajandi mõisakaardil, mille info on samasugune. Sipa Veski-Jaagu puisniidu ala on jälgitav nii 19. sajandi teise poole mustandkaardil kui ka 1885. aasta kaardil hindamistoimikute juures. Sipa Joona mägi on tähistatud samal mustandkaardil, kuid hindamistoimikutes pole Vanamardi talu maal ega ka mõisa maal puisniidu alal kohanimesid märgitud, tähistatud on lihtsalt heinamaa. Halliste uuringuala on üsna täpselt kujutatud 19. sajandi esimesest poolest pärinevatel Suure-Kõpu mõisa kaartidel, osaliselt on arhiivis säilinud ka vastavad talukaardid 1860ndatest aastatest. Vaitka puisniidu ala on tähistatud talukaartidel, mõisale kuulunud osast Rahvusarhiivi kaartide registri järgi kaarti pole säilinud.

Nõnda et pilt on ebaühtlane, kuid kõigi alade kohta vana kaardimaterjali teatud määral leidub.

Oluline on rõhutada, et kohanimesid ja muud infot puisniitude kohta on kindlasti ajaloolistes kirjalikes allikates veel. Meie piirdusime praegu vanade kaartide ja nende juurde kuuluvate kirjeldustega. Me ei vaadanud ka kõiki talude hindamislehti, kui vastavaid kaarte pole kaartide registri järgi olemas.

Kui tänapäevased ja ajaloolised kaardid olid läbi töötatud, andsin folklorist Reeli Reinausile töö käigus kogutud lähteandmestiku, mille alusel asus ta infot otsima ERA kogudest (H, E, ERA, RKM, EKRK, KKI jne). Seejuures kasutas ta ERA jutustajate kartoteeki, topograafilist kartoteeki ja registreid, mille järgi on võimalik leida käsikirjakogust huvipakkuvate külade materjali. Niisiis vaatas ta läbi kõik uuringuala küladest kogutud arhiivitekstid ja kirjutas välja need, mis kõnelevad heinamaadest või heinateost või kus mainitakse mõnd senise töö käigus teada saadud kohanime.

Nagu eelpool öeldud, töötasin mina läbi ERA temaatilise kartoteegi *Heinatöö*, et end loengute, küsitluskava koostamise ja välitööde eel üldiselt kurssi viia, millist materjali ERAs üleüldse heinamaade ja heinateo kohta leidub. Kartoteegis on teemade jaotus järgmine: hein, heinatöö (algus, aeg, viis), algaja, hein, heina tulu (õnn), saagi ennustus, heinaema, heinamaa (puhastamine), lõpp (vikati luiskamine, et hein hästi kasvaks, et vikat hästi vastu peaks, et lambad talvel palju ei määgiks, et nõidus peale ei hakkaks, et vanapagan vikatit ära ei rikuks, vikatile heinte ümbermähkimine, ilm), heinatalgud, ennustused inimsaatuse kohta, nõidus, tööriistad (vikat, luisk), niitmine (aeg, kuu, päev, ilm, viis), reha (reha pulgad ülespidi, reha palub vihma, hambad suremisel irvi), loovõtmine (aeg, ilm, viis).

Heinaema ehk maarjaheina osas vaatasin igaks juhuks läbi ka rahvabotaanika roht- ja puhmastaimede kartoteegi. Oluline on toonitada, et kõigi teiste heinamaadel kasvavate taimeliikide osas selle kartoteegiga me ei töötanud, sest see oleks läinud juba väga kaugele kohapärimusest ja kohakeskse uuringu puhul poleks üsna mahukas kartoteek väga tõenäoliselt uuringualaga selgelt ühendatavaid teateid andnud, kuigi seda ei saa muidugi ka välitstada. Alati on muidugi võimalik vastavast piirkonnast, külast, talust üles kirjutatud rahvalikke taimeteadmisi üldistavalt uuritavatele puisniitudele üle kanda, aga see ei olnud siinse töö eesmärk.

Vanemate käsikirjakogude läbitöötamise järel selgus, et kui üle-eestilises plaanis leidub ERAs heinamaapärimust üsna rikkalikult, siis uuritavatele aladele olid lokaliseeritavad vaid üksikud pudemed ja seda tihti ka vaid kaudselt vastava küla kui info päritolukoha alusel.

Usundit-kombestikku on vahel üles kirjutatud uuringualade kihelkondadest või valdadest üldiselt ilma täpsemate kohaandmeteta või ka lähedal asuvatest küladest. Uuritava puisniiduga samast kihelkonnast pärit pärimuspalasid võib kaudselt lugeda uuringualast

kõnelevaks, kuid siiski väga kaudselt. Näiteks on Emilie Poom Märjamaa kihelkonnast Kõrvetaguselt kirja pannud pala vihma ennustamisest heinaliste õhtuse huilgamise-laulmise järgi (RKM II 42, 423 (5)), aga selle sidumine linnulennult ca 11-12 km kaugusel paiknevate Sipa puisniitudega on väga kaudne, kuigi sama pärimust võidi tunda ka seal.

Mõnevõrra lähemalt saab uurimisalaga siduda näiteks Eiseni kogu teate Hanila kihelkonnast Virtsust, kus on öeldud, et kui heinaniitmine on lõpetatud, siis peab vikatit luiskama, et tuleval aastal rohi parem kasvaks (E 44788 (11)). Kuivõrd Laelatu puisniit paikneb Uue-Virtsu mõisa maal ja mõisakeskusele üsna lähedal, siis võib oletada, et seda kommet teati ka Lealatul heina tehes. Enam-vähem sama kaugusastmega Tõhela puisniidust on teated armastatud heinamaa vastumeelsest võtmisest kolhoosi (RKM II 346, 407 (35)), peremehe kriitikast heinamaal leiba lõikava sulase ja suppi sööva karjapoisi suhtes (RKM II 372, 102 (1,2)).

Tähelepanuväärne on Kõpu kihelkonna õitsilkäimise kirjeldus (RKM II 13, 153/6 (1)), mis pole küll täpsemalt lokaliseeritav, aga milles mainitakse metsi ja heinamaid ja kirjeldatakse loomade kevadist karjatamist heinamaal. Samalt jutustajalt on sama koguja üles tähendanud ka usundilise jutu (RKM II 13, 156/9 (2)), mis kirjeldab jõge pidi all heinamaal käiku, sarnaselt käesoleva uuringu käigus Kõpus intervjueeritud Edu Kuilli kogemusega, ja sellest ilmneb, et heinamaad olid ka kauged ja perifeersed ja seetõttu võis seal käies kogeda ka nö üleloomulikke kogemusi. Samuti kõneleb Koiva ja Mustjõe äärsete kondude liminaalsusest, perifeersusest ja üleloomulikust kogemusest selles piirkonnas ERAs hoiul olev tekst (E 53432 (5)), mis pole ka täpsemalt uuringualale lokaliseeritav, kuid näitab jõeäärsete heinamaade pärimuslikku-usundilist tähendust.

Kõige lähemalt uuringualale on kirja pandud heinamaapärimuse palakesi Tõhelast ja Sipast.

Tõhela puisniidu ligidal paiknenud Kõlujaani talust on 1981. aastal üles tähendatud teadmine, et kõiki suuremaid töid alustati ikka laupäeval, sh heinaniitmist (RKM I 16, 50 (6) < Tõstamaa khk, Alu k, Kõlujaani t < Ojamardisauna – August Martin < Aleksander Raavik, s 1901 (1981)). Sama puisniidu teisest servast Siidi talus on tuntud ka mitmel pool mujal teada olevat rahvatarkust, et jaagupipäevast läheb raudnael heina sisse, mis tähendab, et siis on hein juba üle küpsenud ja raskem on niita ja hein ei sobi enam nii hästi ka loomadele (RKM II 177, 41 (4) < Tõstamaa khk, Mõnikuste k, Siidi t – Erna Tampere < Maria Siidi, 91 a (1964)).

Sipas on kõneldud, et esimene heinatöö pidi laupäeval olema ja et seetõttu niideti laupäeval kasvõi natuke küüni ümbert. (RKM II 433, 4/5 (10) < Märjamaa khk, Sipa k < Metsaküla – Sirle Pent < Anete Eviste, 76 a (1990)).

Osa ERA tekste jääb ka kindlamalt lokaliseerimata või pigem ei kõnele uuritavatest aladest. Näiteks palad Kõrve metsa üleloomulikest kogemustest Kihelkonna kihelkonnast (E 15035/6, RKM II 2, 129 (24)) on EKI kohanimekartoteegi järgi (EKIKN (974065) khk es2 kõ-kü, EKIKN (974067) khk es2 kõ-kü) lokaliseeritavad pigem Kalmu külast põhjas ja läänes paiknevasse Kõrve metsa, mitte külast kagus asuvale Kõrve niidule ehk Tagamõisa puisniidu alale.

Vanemat heinamaapärimust ei õnnestunud ERA kogudest üldse leida seoses Loode tammikuga. Ja ühtlasi tuleb tunnistada, et ka üheski teises ERAst leitud heinamaapärimuse palas pole ühtki uuritavat ala selgelt nimetatud ehk siis ükski heinamaapärimuse pala pole täiseti selgelt ja kindlalt uuritavale alale lokaliseeritav. Selline on tõdemus pärast mahukaid arhiivitöid, millega tuleb lihtsalt leppida. Väga tõenäoliselt pole need konkreetsed heinamaad

lihtsalt leidnud ERA vanemates kogudes mainimist. Samas jääb alati muidugi võimalus, et neid on mainitud mõnest teisest kihelkonnast või külast üles kirjutatud tekstides, aga see on ERA kogude puhul üldkehtiv, olenemata uurimisteemast.

Küll aga leidub ERA vanades käsikirjades hulgaliselt teateid, mis keskenduvad mõnele pärimuslikule teemale ja suhestuvad uuritud puisniidualaga vaid selle kaudu, et vastav objekt paikneb uuritaval alal või selle vahetus läheduses. Sellised mitmete arhiiviteadetega pärimuspaigad on Viidu-Mäebe Suurmägi ja Tõldamägi ning Vaitka puisniidu servas Eesti-Läti piiril paiknev Mustsoot. Eriti palju rikkalike motiividega tekste leidsime Viidu mäe kohta, kokku 19. Enamik neist kõneleb Suurest Tõllust, kes muuhulgas Suurel mäel või Tõldamäel maganud, seal üles äratatud, sealt kive loopinud ja ka näiteks Mäepe talu katuse magades minema puhunud või minema loopinud jne (vt viiteid lisast). Üks tekst on ammusel ajal Viidu mäele randunud laevast (ERA II 230, 446/7 (2)). Mustast soodist on ERAs üks tekst (RKM II 49, 473/7 (7)), mis räägib sooti sõidutatud härrast ja näitab koos EKIs leitavate pikemate paladega (EKIKN har eki1 m-n [52/60] (84189/205), et Mustsoot on olnud kardetud uppumiskoht ja vanade sõdade aegne varandusekoht, millest on räägitud *müstilisi lugusid*. Mustas soodis asunud uppunute hinged pääsesid EKI teate kohaselt surnute rahupaika Eesti Vabadussõja ajal (EKIKN har eki1 m-n [52/60] (84189/205)).
Leidmaks ERA kogudest uuemat, taasiseseisvunud Eesti aegset, suurelt jaolt digitaalselt säilitatavat teavet tegin uuringuala kohanimede ja puisniiduteemadega otsinguid ERA tulmetabelitest, Eesti Kirjandusmuuseumi failirepositooriumist KIVIKE, uuringualade piirkondade välitöödelt olemas olevatest helinimestikest, looduslike pühapaikade inventuuride aruannete hulgast ja ERA kohapärimuse andmebaasist Koobas. Selle töö käigus õnnestus leida käesoleva projekti jaoks väärtuslik kaastöö Vaike Hangult „Minu maastike“ kogumisvõistlusele, milles ta kirjeldab oma lapsepõlve puisniitu Tõhela uuringualal (ERA, DK 342 < Tartu, Hurda 15-1 < Tõstamaa khk, Tõstamaa v, Männikuste k, Kuura t – Vaike Hang, s 1932 (2016)). See on ka ainuke selgelt käesolevas projektis uuritavale alale pühendatud heinamaapärimuse tekst, mille üldse leidsime. Kaastööle on lisatud ka foto 1965. aastast Tõhela puisniidult Suurelt heinamaalt. Sama kogumisvõistluse kontekstis on arhiivi saatnud fotosid Loode tammikust Enda Naaber (ERA-15343-40072-05217, 2015/140). ERAs on hoiul ka kohapärimuse töörühma 2015. aasta Vilsandi rahvuspargi mälumaastike intervjuude hulgas minu ja Mari-Ann Remmeli intervjuu Tagamõisa Toide talu vanaperenaise Valve Kaldaga, kes oli väga hea jutustaja ja kes mainis muu hulgas ka heinategu ja oma talu heinamaad Kõrve niidis (ERA, DH 1470 < Kihelkonna khk, Kalmu k, Toide t < Kihelkonna khk, Teesu k – Jüri Metssalu, Mari-Ann Remmel < Valve Kalda (VK), 84 a (2015)). Paraku ei peatunud me puisniidu teemal spetsiaalselt, sest see oli üldine kohapärimuse intervjuu ja me ei teadnud sellel teemal täpsemalt küsida.

Senise kaarditöö ja leitud arhiivimaterjali alusel kopeeris folklorist Reeli Reinaus EKI kohanimekartoteegist sedeleid välja esialgu võimalikult avaralt, igaks juhuks ka uuritavate alade naaberküladest, sest nendest võidi koguda kohanimesid ka naabruse osas. Enne intervjuusid vaatasin EKI materjali läbi ja jätsin osa sedeleid välja, mis selgelt pole uuritaval alal. Intervjuudel küsisin ka nende sedelite osas, mida täpsemalt lokaliseerida ei teadnud. Intervjuudel selgus, et osa välja kopeeritud kohanimeteadetest kindlasti ei kuulu uuringualale, need jätsin seejärel aruandesse mõeldud arhiiviandmete hulgast välja. Aruande lisadesse arhiiviandmete ülevaadetesse jäid seega esmajärjekorras selgemalt uuringualale või vahetusse lähedusse lokaliseeritavad EKI teated. Huvi korral võib tellija tutvuda ka algsete väljakirjutustega ja minu intervjuude eel ja järel välja sorteeritud valikuga.

Kõigi uuringualade kohta leidub EKIs sedeleid, ehkki üsna ebaühtlaselt. Samas on vana

toponüümika kaardistamine kindlasti vajalik, sest niimoodi on võimalik uuritud alasid paremini tutvustada, kui on teada ala rikastavaid vanu kohanimesid. Ka on EKI materjalist abi teistest allikatest ja intervjuudelt kuuldud info kaardistamisel ja analüüsimisel.

Kuivõrd arhiivitöö käigus oli näha, et uuritavate puisniitude kohta on ERAs, EKIs ja Rahvusarhiivis infot ebaühtlaselt ja napilt, siis otsustasin läbi töötada ka ERMi küsitluskavadele vastavad korrespondentide vastuste köited ERMi arhiivis, mida käesoleva uuringu lähteülesandes kasutatavate allikate hulgas kirjas ei olnud. See suurendas töömahtu.

Selgus, et uuritavate alade küladest on üksikuid väga lakoonilisi korrespondentide vastuseid. Näiteks õpilastööd Kõpu khk Tipu, Laane ja Saare külast (ERM KV 509) on võrreldes Edu Kuilli rikkalike kirjeldustega äärmiselt napid ja puisniitusid ei maini üldse. Samasugused vastused on Taheva vallast (küla ja talu pole metaandmetes märgitud), kus öeldakse, et kolhoos annab kasutada looduslikke heinamaid (ERM KV 510). Metsaheinamaad on mainitud Nedrema naaberüla Kalli Takkarehe talu õpilastöös (ERM KV 126, lk 274-275, Urve Sander, Mihkli khk, Kalli k, Takkarehe t, 1964), mis ei puuduta ka selgelt Nedrema puisniitu.

Nii tuleb tõdeda, et ERM-i arhiivimaterjalide osas on töö tulemus väga kesine, sest infot uuritud puisniitude kohta lihtsalt ei leidunud, ehkki teistest piirkondadest on olemas pikki ja rikkalikke kaastöid.

Intervjuude käigus jäädvustatud pärandi üldine iseloomustus

Kui kogunenud arhiiviteave oli oodatust kesisem, siis käesoleva uuringu käigus salvestatud intervjuud (arhiivinumbrid ERA DH 2124-2143, kokku 20 intervjuud 24 inimesega, kogupikkus ligi 57 tundi, helinimestikke kokku 217 lk), olid üldiselt üsna sisukad ja jäädvustasin mõndagi väärtuslikku. Annan järgnevalt lühikese kokkuvõtte kõigi intervjuude sisust, tutvustades veidi ka intervjueeritud inimesi.

Lisan kokkuvõtlikud märksõnad ka Meeli Mesipuult ja osaliselt Jaak-Albert Metsojalt, kes kuulasid intervjuud läbi ja kirjutasid nimestikesse oma kommentaarid. Seejuures ma enda tähelepanekuid kordavaid märksõnu siia uuesti ei kirjuta.

Küsimused, mis botaanikutel intervjuusid kuulates tekkisid, on näha vaid nimestikes ja nendele vastuste leidmiseks on võimalik huvi korral intervjueeritutega uuesti suhelda ja neilt täpsustusi küsida.

Rõhutan, et täieliku ülevaate saab intervjuudest ja botaanikute kommentaaridest aruandele lisatud helinimestike alusel, siin on toodud mõned märksõnad, mis kindlasti ei ole ammendavad.

Kõik muu kohapärimuse ja pärandi mõttes oluline, mis ei puutu puisniitudesse, heinamaadesse, on siinsetest märksõnadest ja ka kaardirakendusest välja jäetud, kuigi intervjuudes leidub huvitavaid ja olulisi palasid ka muudest teemadest, millest mulle spontaanselt kõneldi.

Ka on oluline märkida, et täpne küsimuste kaupa analüüs ja statistika on võimalik huvi korral teha edaspidi.

<u>Laine Vesker, Laelatu</u>

Esimese intervjuu tegin Virtsus Laelatu puisniidu lähedal elava Laine Veskeriga. Tema abikaasa Elmar Vesker oli metsavahina Laelatu puisniidu pikaajaline hooldaja ja sealse bioloogiajaama ehitaja. Laine ise väga palju Laelatu puisniidu hooldamisest ei teadnud, aga temalt kogusin toredaid mälestusi sellest, kuidas ta esimest korda Laelatule tuli, kuidas ehitati uurimisjaama, nende kodumaja jne. Laine arutles ka Laelatu nime tähenduse üle. Temalt on ka väga ehe lugu, mille on ta kuulnud rahva hulgast ja millest on ühe variandi avaldanud Harri Jõgisalu. See on pärimuspala mõisa ajast, kus üks naine läks seeni korjama ja tal ei olnud mõisalt luba ja siis metsavaht küsis *seene tähte* ja naine näitas talle selle peale tagumikku: "Vat see on sulle nüüd seene täht!“.

Palju paremini mäletas Laine Vesker oma lapsepõlvekodu heinamaid ja heinategu Rapla kihelkonnas Raikküla Metskülas.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: maastikukirjeldused, meenutused, meeleolud, raamatud, Laelatu hooldamine, looduskaitse korraldus ja puisniidu uurimine nõukogude ajal, heinateo algusaeg, kuldkingade hoidmine, heina headus, lehthein

lammastele, varjus kasvab jõuline hein; karjatamine heinamaal, lapsepõlve mänguasjad heinamaal, heinamaa ilu, elulugu.

Meeli Mesipuu: õitsemine hilissügiseni ja võrdlused Rapla kihelkonna loodusega on huvitavad; rahvas nimetas puisniitu heinamaaks, puisniiduks nimetatakse nüüd loodusteadlaste eeskujul; väetati vaid teadusliku töö eesmärgil kindlaid katselappe, mitte laialdasemalt; hinnang jõekalda- ja sooheinale hea, samuti mälestus sooheinamaast, praeguseks sooheinamaad enamuses kasutusest väljas; varjus kasvanud heina hindab jõuliseks, liigirikkaks, kõrgeks; vähem väärtuslik oli üheliigiline luha- või soohein; lehisvihtade tegemise mälestus.

Jaak-Albert Metsoja: Raplamaa ja Läänemaa looduse sarnasuse sedastamine, ka liikide tasemel (kuldkingad, ööviiulid, kuradikäpad, hallkäpad, muud käpad; paneb liigid pigem nö ühte patta, täpselt ei erista); eraldi nimetab Laelatu liigirohkust; vahetult taastamise (võsaraie) järgsed aastad võivad olla vähemalt visuaalselt liigi- ja õiterohkemad kui pikalt majandatud niit; heinamaa eest hoolitsemine - mutimullahunnikud, okste korjamine jms; heinamaal oli võsa vaid servades; heina hakati niitma siis, kui piisavalt suureks oli kasvanud, ei olnud mingit kindlat algusaega; kärbeshein, kärbesõis; 15. juuli mainimine niitmise algusajana looduskaitselise piiranguna; tolmpeade nimetamine; heinamaa hea seisu tagamiseks pidi heinamaad niitma ja heina ära koristama; mõiste *kuluhein* tähistamas seda heina, mis oli eelmise aasta kulust läbi kasvanud; ädalal karjatamine; hindab puisniidu struktuuri; mainib heinamaa samblast puhtana hoidmise vajadust; korralik hooldamine hoiab sambla eemal; trimmeri kui niiduhooldusvahendi mainimine juba 1980ndate lõpu kontekstis ootamatu; kuuseokste mainimine lehmasöödana heinakitsikuse puhul; konkreetsete liikide nimetamine lehisvihtade jaoks; kasepuravike mainimine lehmade maiusena.

Sirje ja Jaan Koppel, Nedrema

Nedremal küsitlesin Sirje Koppelit, kes on põliselanik, ja tema abikaasat Jaan Koppelit, kes on nüüdseks Nedremal aastakümneid taluelus osalenud. Jaani vend Jüri on Saaremaal puisniiduhooldaja. Koppelid hoiavad puisniidul oma joont, ei taha toetust, nende niit näeb välja teistsugune kui nö *tööstuslikult* hooldatu, tihedam ja metsikum ja põõsalisem. Koppelid on hästi teadlikud inimesed, intervjuu õnnestus hästi. Sirje viis mind ka oma lapsepõlve puisniidule Rebastroose (seda nad ise ei hoolda, võtsid maareformiga tagasi kodule lähema heinamaa). Ta näitas sealset allikat ja küüniasemeid ja suuri puid, korjas ühtlasi maast risu. Seejärel näitas Sirje Koppel teisel pool teed Vainu talu küüni, mis on originaal, erinevalt teistest Nedrema küünidest. Küün on ilus, sobiks hästi EKA-le näiteks joonistamiseks. Küüni juures võttis Sirje samas leiduva vikati ja niitis veidi. Ma filmisin. Jaan Koppel näitas rehe all niitmistehnikat.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: heinateo kirjeldused, kohanimed, heinamaal käimine, puisniitude hooldamine, pererahva suhe hooldatava niiduga, puisniidu taastamine, niitmistehnika, talumajandus, looduskaitse, kriitika looduskaitsesüsteemi suhtes, maastiku ja koosluste kirjeldus, lapsepõlvemälestused, puisniitu nimetavad nii metsaks kui heinamaaks, karjatamine niidul, käsitsi niitmise järjepidevus, elulood, ajalugu, talulugu, töövõtted, teavad kevadisi võsatöid, metsa harvendamise põhimõtted, teavad pärimuslikku heinamaal magamise viisi, üks jalg teise peal; reha kutsub vihma; heinategemise aeg: kui

kuu- ja päevarohi õitseb – väga haruldane ja ühtlasi pärimuslik; puisniidu kõrvalkasutused; hea heina kirjeldus, metsahein lambale; heinamaa ilu: oma heinamaa on ilus, ilu vaataja silmades, ilu pärast teevadki seda tööd; mittesoovitavad taimed; lehisvihtade tegemine elav traditsioon, lakas on vihtasid alles – EKA-le jäädvustamiseks; vanu tööriistu on, EKA-le jäädvustamiseks; heinateo riietus; metsahein hoiti eraldi; motivatsioon; hea väljend: *puisniidu rajamise ajal*.

Meeli Mesipuu: näide, kus puisniitu kasutati kolhoosi ajal intensiivselt küttepuude tegemiseks - sedavõrd, et võeti kõhnematest puudest nii lagedaks, et polnud enam sobilik selleks otstarbeks, valgustingimused rohurinde liikidele pidid seevastu ilmselt head olema; karjamaa ja heinamaa vaheldumine samal alal, Eestis tavaline segakasutus nii heina- kui karjamaana, pole eurodirektiivi mõttes väga selgelt eristatav; kolhoosi ajal aitas puisniit ära elada, sest sealt lubati oma loomadele heina teha; *kand maha* - mullegi õpetati niimoodi niitmist; mandri puisniitudel on harilik härghein sage, Muhu ja Saaremaa niitudel paiguti vähe või puudub, seega pole ehk indikaatorina üle-eestiliselt kasutuses olnud; Sirje Koppelil on väga hästi meeles, et riietus pidi hele olema parmude pärast, see on piirkondlik eripära soode ja rabade läheduse tõttu.

Naima Villak, Upsi

Kuivõrd Saaremaa välitööde algul oli keeruline leida kedagi, kes oleks intervjuuks valmis, otsustasime käigu pealt, et teen ka lisaintervjuusid väljas pool ettenähtud uuritavaid alasid, ja küsitlesin Naima Villakut, kes on pärit Upsi talust, kus asub puisniit. Ta oli intervjuuga lahkesti nõus, samas olid tema vastused võrdlemisi napisõnalised, mõni sisukas palake intervjuus kindlasti on. Põhiline on mu meelest see, et sain väga ilusaid pilte EKA koostatava puisniitude raamatu jaoks. Kuidagi väga kenad on need fotod, kus ta näitab vana aida juures vana vikatit. Ka intervjuu pilt lambaga on lahe. Lammas ja salvestaja *kutsikas* ehk tuulekaitse harmoneeruvad hästi.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: elulugu, talulugu, metsandus, puisniitu kutsuti heinamaaks, niidul karjatamine, kõrvalkasutused, heinateo kirjeldus, heinamaa kiviaiaga piiratud, puisniit ehk kunagi olnud põld, heinateo aeg, ilusaid vanu väljendeid, murdekeelt, esteetika, lehisvihad, ilutaimed tuppa, heinamaal valged riided kaitseks parmude eest, reha ennustab vihma, luiskamine, käiamine, kartulivõtmisel sama, mis arhiivis levinud heinateo kohta: kes viimasena tööle jääb, töötab seal ka järgmisel aastal; tööriistad EKA-le jäädvustamiseks.

Meeli Mesipuu: hea näide tingimuste/asjaolude muutustest erinevatel aegadel; puisniidupuude kasutus hästi kirjeldatud; kasutati ka kütteks; kuivanud puid ei jäetud erinevalt tänapäeva looduskaitsest; karjatamise mõju: Naima Villak: “ega siis ei olnudki sellist võsa nagu praegult on - loomad sõid väiksed puud ära”, endisaegsed puisniidud olid ilmselt seetõttu ka valgemad, hõredamad; Naima Villak ütleb ka, et puid oli vähem kui praegu; kõik niideti ära, niideti vaid üks kord; liigirikkaimad kohad puisniidul ongi enamasti lagendikud; ilusaks pidas noorest peast seda, kui hein oli puisniidul niidetud ja loomad peal (sügisel), taimedest ei räägitud; ilus on see, kui võsa väga ei ole; vahepeal ei tohtinud looduskaitse tõttu Upsi puisniitu niita ja lehma karjatamisega oli probleeme; praegu saab toetust, võttis endale kohustuse.

Mart Loik, Mäepea

Mäepea talu noorperemees ja Mäebe ülemise puisniidu hooldaja Mart Loik on väga külalislahke, kõneles niidu majandamisest ja perekonnaloost ning näitas maastikku. Ta sai ühtlasi nõusse oma isa, keda läksin kohe samal õhtul küsitlema.

Igaks juhuks olgu siin mainitud, et Viidu-Mäebe küla alumise ehk Laasma puisniidu osas polnud võimalik kedagi põliselanikest intervjueerida, sest Laasma talu ja selle inimesed on ammu läinud. Laasma taastamisest ja hooldamisest kõneles Mari Reitalu.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: talulugu, elulugu, heinategu, puisniidu hooldamine ja taastamine, käsitsi järjepidevalt heina tehtud, motivatsioon, kõrvalkasutused, maastikukirjeldus, kohanimed, niidu nimi praeguse peremehe jaoks on tervikuna Annu koppel; puu- ja põõsaliigid, küttepuude tegemine; servani ei saanud niita, sest sinna oli kive loobitud; heina sobivus loomadele; puisniidul karjatamine; puisniidu puud annavad loomadele ja taimedele varju, suvine päike ei tee taimedele põua ajal liiga; niidu ilu; vanu tööriistu on alles, EKA võib küsida.

Meeli Mesipuu: hea näide, kuidas looduskaitse õhutusel on puisniiduhooldus teatud viisil jätkunud, ehkki mitte sel moel kui loomapidamise ajal; elustiku seisukohast on oluline heinategemise kestvus ja aeglane tempo; Mart Loik toob välja, et kogu ala niitmiseks kulus umbes kuu aega, nii pika perioodi jooksul jõudis puisniidu soppides või kaugemates piirkondades suur osa soontaimi õitsemise lõpufaasi jõuda ja osa seemneid enam-vähem küpseks saada, omab tähendust ka selgrootute loomade (kimalased, mesilased, ritsikad, sipelgad jm) toitumise, paljunemise jm elutegevuse aspektist; karjatamine pärast niitmist; praktiline lähenemine, arvab, et tulevikus võiks kasutada puisniitu karjamaana, kuid kariloomade toidueelistuste tõttu kipuvadki ainult karjatatavad alad muutuma ajapikku niidetavatest aladest natuke liigivaesemaks; Mart Loik peab esmalt ilusaks madalaks niidetud rohuga ala: *kui tahaks ilu, siis tuleks teist korda niita*.

Voldemar Loik, Mäepea

Voldemar Loik on väga teadlik, kurb *üksik hunt* nagu ütleb enda kohta, elab Lasnamäe tüüpi korteris Kuressaares, üle 90 aasta vana. Kuulsin temalt palju vaimset kultuuripärandit, sest ta teadis heinateost mõndagi. Kõige vägevam oli aga mu meelest jutt kellestki müütiliselt Annust, kes elas kunagi Annu kopliks nimetatavas kohas Mäepea puisniidul, seal on alles ka saunaase, mida Mart Loik paraku ei osanud näidata. Annust räägiti Voldemari lapsepõlves, et keegi pole teda näinud, aga teatakse, et ta oli sõitnud hobusega Tõldamäest/Suurest mäest üles ja hobusel olid patsid laka sees. See pärimuspala on napp, aga väga ehe ja aegade taha ulatuva tundega, nö klassikaline kohapärimus, mis küll ei kõnele heinateost ega puisniidu kui pärandkoosluse hooldamisest, kuid annab puisniidu maastikule olulise ajaloolise ja pärimusliku dimensiooni, ühes kohanimega.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: Mäepea talu ajalugu, maastikukirjeldus, heinategu, puisniidu hooldamine, kevadine niidu puhastamine, kohanimed, kohapärimus, *legend*, vikatite teritamine, niitmine hommikul vara, küttepuude

tegemine, looduskaitse, võsa raiumine, ainult kuivanud puud kütteks, metsa arvelt niitu ei laiendatud, niitmine 30-40 vikatiga, mälestusi lapsepõlvekodust, heinateo alustamisel jälgiti heina kasvu, puudealust maad ei niidetud, heina kasv sai Mäepeal täis juuni lõpus, juuli alguses, hein pidi tehtud olema kartulivõtu ja viljalõikuse ajaks, kõikjale servani niitmine; samas ütles, et puu alt ei niidetud; mõni jättis vaba tunde järgi mõne ilusa lille kasvama; Mäepe talu elanike toponüümid ja põhikaardil näha olevad ametlikud kohanimed pole samad: Mäepea peremeeste järgi on Suurmägi Annu kopli külje all ja Tõldamägi kuskil kaugemal; Mäepeal kumab läbi heina maha jätmine, poeg rääkis selgelt, et viljakus kohe kasvas; ilu üsna praktiline – tasane ja puudeta maa, mida saab vabalt niita, samas mõistab, et looduslik puisniit on ka ilus; ilu on vaataja silmades kordub muudkui intervjuust intervjuusse; ilusaks saaks teha siis, kui saaks üles künda ja uue heinaseemne külvata; lehisvihtasid tehti lapsepõlvekodus Kärlal; kõrvalkasutused; seletus puisniidu puude allesjätmiseks: kändude välja juurimine oleks liiga suur vaev, suure puu känd on suur; kui hein oli väga vilets, siis ei hakatud niitma, jäi kuluks, loomad käisid pärast üle; heinategu nõukogude ajal kolhoosi tingimustes.

Meeli Mesipuu: tähelepanuväärne on fakt, et valdav osa talu maadest, pea 40 hektarit, oligi heina kogumiseks kasutatav puisniit; oluline, et niideti igal aastal, erineb näiteks Veiko Maripuu mälestustest, aga neil on mitukümmend aastat vanusevahet, kuskil ütleb ka, et kõik niideti ära, ei jäetud mingeid ribasid; tore, et Voldemar ütleb heina kaarutamise ja kokku tõmbamise kohta *loogu võtma*, minu Muhu kodus öeldi ka niimoodi; täiesti põõsasteta puisniiduala ei olnud, samas on kõnekas, et suurem osa põõsaid oli ära võetud - põõsas võtab heinalt ruumi ja valguse, põõsale hakkas ka ramm peale, erinevalt suurest puust, millega pidi rohkem vaeva nägema; ilmekas näide üleminekuajast, kui loomi enam ei peetud, heina vaja ei läinud, aga antud juhul looduskaitse initsiatiivil siiski hooldus mingil (ebatraditsioonilisel) moel jätkus (niideti, aga hein jäeti osadel aastatel ka maha) - see aitas koosluse üldilmet hoida; heina korduv maha jätmine hakkab liigirohket aruniidukooslust kindlasti muutma, eriti arvestades, et varem viidi kõik hein ära ja pärast ka karjatati (sügisene karjatamine aitab seemnete idanemisele kaasa); ilu seostub tal ehk avarusega (käis ju noorespõlves mere ääres heina tegemas) ja vähesema töövaevaga; ühes teises kohas ütleb jälle, et hea hein on seal, kus on hea maa, nii et väga praktilise lähenemisega inimene igatepidi; praktiline suhtumine, et teinekord, kui kehv aasta oli, tuli võõraste juures heina juurde teha ja sel juhul saadav kasu endale polnud töövaevaga proportsionaalne.

Tiina Ojala, Tagamõisa

Kuivõrd väga hea jutustaja Valve Kalda, keda lootsin intervjueerida ja kelle heinamaa asus Tagamõisa puisniidul, on surnud ja niitu järjepidevalt hooldav Männiku pererahvas keeldus intervjuust, intervjueerisin piirkonna väga head päranditundjat Tiina Ojalat. Ta on nooruses Saaremaale tulnud, elab puisniidu lähedal Kõruse külas ja on palju oma mehe perest ja ümbrusest tähele pannud ja õppinud. Ta kõneles mõndagi huvitavat ja ühtlasi tutvustas ka Tagamõisa puisniidu taastamise lugu. Intervjuu tegime Tagamõisa puisniidul, kus vaatasime ka niidu erinevaid osi, taimestikku, kiviaedu, infotahvleid, looduskaitsetähiseid ja peatusime pikemalt vanale küüniasemele rajatud varjualuses.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: looduskaitse, puisniidu taastamine, maastikukirjeldus, taimestik, *puisniitu tegema* tähendab puisniitu hooldama, puisniidu eest hoolitsema, nii nagu kalmistu puhul öeldakse *haudasid tegema*; välitööde käik, intervjueeritavate leidmine, ühistegevus, puisniitude ilu, lapsepõlvekodu, erilisusest ja taastamiskogemuse elamuslikkusest, heinatöö algusaeg sõltus ilmast, aastast, rohukasvust; metskonna töö; koolilaste kaasamine niidu hooldamisse; *massniitmise* kriitika; puisniidu harvendamine; puisniidu taastamine on loominguline töö; puisniitude taastamine ja töövõtete uurimine, õppimine looduskaitseala kontekstis; uut heinamaad ei tehtud, sest maa oli kõik kasutuses; kohalikkus, kohapealsus, ühe kohaga ühendatus, inimeste liikuvus, teadmiste omandamine siit ja sealt; karjatamine puisniidul; heina ja heinamaa headus, kvaliteet; väga levinud on see, et vihm teeb heina halvaks; ülekasvanud hein kehv; soovimatu taim ohakas; ilu on vaataja silmades; vanad tööriistad on alles, EKA-le; järjepidevalt hooldatud ala Tagamõisa puisniidul; motivatsioon.

Meeli Mesipuu: nõukogudeaegsete metskondade roll puisniitude säilimises on huvitav ja iseäralik aspekt ning teema laiemalt; huvitavad on looduskaitsega seotud vastassuunalised mõjud puisniitude loos laiemalt; siin on kolm suuremat ajaetappi, mille jooksul asjaolud on olnud erinevad: kolhooside ja metskondade aeg koos esimeste kaitsealadega kuni nõukogude aja lõpuni, segased 1990ndad kuni Euroopa Liiduga liitumiseni (viimasega kaasnes Natura kaitsealade võrgustiku loomine ja uute hoiualade sh uute puisniidukaitsealade kehtestamine) ning arengud pärast 2004. aastat kuni tänaseni (Natura kaitsealade ülimuslik roll ja nende piires makstavad lisatoetused, samal ajal kui väljaspool Naturat väärtuslikele kooslustele riiklikul tasemel praktiliselt mingit tähelepanu pole pööratud); väga väärt originaalmälestusi lehisvihtade tegemise ja kasutamise kohta; Tiina Ojala nimetas vihtu *lehised*; oluline on okste kasutus - kõik läks kütteks, mingit tööd ei tehtud niisama ega lastud küttepuud raisku; Tiina Ojala pärineb piirkonnast, kus tema lapsepõlve ajal puisrohumaid ei olnud, ka kadastikke ei olnud, see on üks põhjus, miks talle Saaremaa maastikud tunduvad väga huvitavad ja eripärased; ilmselt põlissaarlaste või -muhulaste jaoks on nende kooslustega maastikupilt oluliselt tavapärasem ja seetõttu nii suurt ilu kohe ei nähta; päris oluline komponent paljude intervjueeritavate tekstis on mure, mis puisniitudest saab - uued radikaalsed hooldusvõtted, järeltuleva põlve huvipuudus, lageraied jne.

Leo Filippov, Loode

Leo Filippov on väga tundliku ja teadliku loodusetajuga metsamees. Intervjuu temaga on

pikk ja rikkalik. Osa tema teadmistest on kindlasti kirjandusest ja teadustöödest, samas mõnelegi küsimusele vastates ütleb ta, et teadmine, vastus *tuli kõrvu* lapsepõlvest, mõnelt vanalt inimeselt. Ta näitas Loode tammikus palju puid ja kõneles puistust kui ökosüsteemist. Intervjuu teises osas olime Aavikute tammede all ja Leo rääkis mulle ka oma lapsepõlve heinamaalugusid ja teistest Saaremaa puisniitudest. Täiesti hämmastav lisandus eesti heinamaapärimusse on see, et Leo lapsepõlves käisid inimesed Sõrves alasti heina tegemas, mehed ja naised tulid järjest lõunapausile üleni alasti. Ma uurisin selle kohta täpsemalt. Kõik olid tõsised ja normaalsed ja keegi nalja ei teinud, terve hulk inimesi käis alasti heinal. See tundub kuidagi eriti ürgne saare komme olevat, kuigi läheb vastuollu igasuguse kombelisuse ja ka sealt kandi inimeste usklikkusega, mida Leo mainis. Seda teemat võiks eraldi põhjalikumalt uurida.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: puistu majandamine, parkmets, vastuolud puisniidu ja puistu hoidmise ja hooldamise vahel, lapsepõlv, elulugu, nõukogude sõjaväe laskemoonaladu, looduskaitse, loomets, metsandus ülikoolides, metsateadus, metsõunapuu, viirpuu, pooppuu, vanad tammed, dendrokronoloogia, karjatamine, heinategu nõukogude ajal, loomapidamine Kuressaares, laevaehitus, Kuresaare ajalugu, mudaravila, ravimuda, tulevikumetsa geneetiline fond, mullastik, pinnase rikkumine suurte masinatega, ajaloolised fotod Loode tammikust, kohvik Port Artur, Loode kõrts, ajaloolised teed, Erik Haameri tamm, pooppuu oli sõrulaste püha puu, Aavikute tammed, heinatalgud Taga-Sõrves, Sõrve puisniidud, puisniitude lagedaks raiumine Sõrves, ei karjatatud kunagi, aga lasti sügisel hobused peale, lehisvihtasid tehti saarepuudest, pügatud saared, kännuvõsudest lehisvihad, puude varjus on kõige magusam rohi, puisniidu heina hoiti eraldi, kivini niitmine ehtsalt meeles, kõik niideti ära võsa tõrjumiseks, loogapuu, aisapuu, valikud puude alles jätmisel, lehised, magus tamm, metsõunapuu õunad sigadele, ilu, motivatsioon, kuufaasid, puisniitude harvendamist ei tea, pärast sõda võis olla tarvis võsastunud niitude taastamiseks võsa raiuda, põhistruktuuri kallale ei mindud, niitmist alustati heina kasvu järgi, laste töö oli puude alt heina välja riisuda, lapsepõlves jäeti ilusad taimed alles, ei niidetud tuimalt, niitmata ilutaimede puhmad, puisniidul niites olid magusamad heinakohad, põlispuisniidud olid põlluks kõlbmatutel kohtadel, karjamaaks oli puisniidu koht liiga hea, puisniit oli krõmm ehk kuiv maa, seal sai heina kasvatada ainult koostöös puittaimedega, kiviraunad Sõrves, lipshein, terroriohvrid, heinatöö, tööriistade kasutamine, töövõtted, tööpäeva rütm, olustik heinamaal, keel, niitjate järjekord võimekuse järgi, niitjate ümber paigutamine, pärast tööd vikati üle luiskamine tööriista kasutamise eetika mõttes.

Meeli Mesipuu: kindel ädalal karjatamine; huvitav, kas lammas, lehm või hobune tõesti jätab maha niidetud ja heina sees ära kuivanud orhidee söömata (nt talvel laudas, kui heina sööb), pole varem kuulnud sellest; olen tänapäeva karjamaadel palju ringi käinud ja näinud, et kasvavaid orhideesid veised söömata ei jäta; lipshein on lubikas ja ehk ka arukaerand, mõlemad on hallikad ja üsna kõva lehega kõrrelised.

Lehte Vainamäe ja Helve Merimaa, Tõhela

Lehte Vainamäe ja Helve Merimaaga oli väga hea pikk intervjuu. Lehte on põline ja kõrgeealine, teadis palju, natuke tundus, et osa asju kipuvad juba segamini minema. Kõlu-Andresel peeti põlvest põlve sepa ametit, talus tehti ka vikateid, mille järel käidi kauge maa tagant. Nende pere tegi heina lähedal asuvalt Mätta heinamaalt, mis kuulub praeguse

kaitsealuse puisniidu koosseisu. Lehte ja Helve tunnevad ka läheduses asuvat Mõnikuste ehk Männikuste heinamaad, mis on sarnane Mätta heinamaaga. Eriti meeldejäävad on Helve kirjeldused *saarekestest*, mis jäeti puude ja põõsaste ümber niites alles ja mis ilmestasid sealseid heinamaid, ja ka tema tundlikult ja ehedalt väljendatud kirjeldused sellest, kuidas tunti ja hoiti õistaimi ja metsmesilaste pesi. Väga armsad ja lahked jutustajad.
Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: talulugu, sepatöö, sepavikateid on alles, EKA-le jäädvustamiseks, koolitee läbi heinamaa, Mõnikuste (Männikuste) heinamaa, Mätta heinamaa, Tõhela puisniidu erinevate talude heinamaad, nii masinaga kui käsitsi niitmine, elulood, metsaheinamaal niideti vaid käsitsi, heinategu, töövõtted, lapsed heinatööl, põõsad ja puud jäeti nagu saarekesed, hein pooleks Mätta taluga, heinakuhja poolitamine saega, Mätta heinamaal niideti käsitsi ja hobusega, kivikoristus, hommikul vara niitmine, mälestusi külaelanikest, kohanimed, Tulimurd asub Murru kõrtsi suunas, maastikukirjeldused, ajalugu, andmed, keel, Mätta metsas traktoriga heina ei tehtud, karjatamine heinamaal, loomad küünis, kevadised tööd heinamaal, koguti hagu ja köeti reheahju, võsa võeti, kuivanud puud võeti maha, päris paljaks ei tehtud, 10. juuli pidi viimane aeg olema vikatit rohtu lüüa, enne jaani hakati tegema, enne jaani tehtud hein on loomale kõige parem, pärast jaani tehtud heinast jäi osa järele, enne jaani tehtud heina sõi loom kõik ära, kas loom teda sõi – heina isikustamine, väga pärimuslik, vilus olevat metsaheinamaad niideti hiljem, maja ümber varem, teist korda niitmine, teist korda niites võis ka kohe loomadele ette anda, rahvapärased taimenimed: ööneitsisid ja punakaid käpalisi hoiti, öölõhnajad, karukäpalised, traat läheb niiduaja lõpus heina sisse, loomale meeldivad lehttaimed rohkem, varem niites saab lehtheina rohkem, lehthein lammastele, lehmad ei tahtnud lehtheina eriti, rahvapärased taimenimed ja kirjeldused: kastehein, okastraat, kirjeldused nimedeta, lammastehein, hobustehein, lehmahein olid kõik lakas eraldi pandud, Mätta metsa heina anti kevade poole kõigepealt lammastele ja siis edasi teistele loomadele, ilus heinamaa on õitsev heinamaa, tööriistad, vikati teritamine, käia hooldamine, kui kaugemalt jäi niitmata, siis toodi pärast heinaaega korvi ja kandelinaga veel loomadele värsket heina koju; lehisvihad, ravimtaimed, metsmesilaste pesade uurimine ja hoidmine, heinametsad, metsaheinamaale viidi kollastesse kohtadesse tuhka, kuluhein jäi niitmata, kui vikat peale ei hakanud; looduskaitse, heinal käimise riided heledad, luisk põlletaskus, rehapulgad ja vihm, mets on püha koht.

Meeli Mesipuu: looduslikud tingimused erinevad (maad märjemad) võrreldes Saaremaa puisniitude kirjeldustega, seal kraavitust kuskil ei mainita; tore on saadude vedamine lepapuu ja hobusega - seeläbi levisid ka taimede seemned piki heinaveoteed ja niitude ühest osast kuskile mujale; saarekeste kirjeldus tore; küllap see puisniit oligi nende jaoks rohkem nagu võsavahe; heinamaa kangiga kividest puhastamine on ka kõnekas – seeläbi püüti pikas perspektiivis vähendada oma töövaeva ja hobuniiduki terasid hoida; Lehte ütleb, et puude alust justkui ei niidetud, sama mainis ka Voldemar Loik Saaremaal, spekuleerin nüüd: kas see ei või olla nö vanema rahva komme, mille algne otstarve on kaduma läinud; kas nii tagati puittaimedele järelkasvu võimalus, et midagi hakkas sealt võrsuma ja oli võimalus see võsavõtu ajal ka alles jätta; Mätta heinamaad kutsuti Mätta metsaks, puid pidi seal siis ikka olema; paistab, et mida iluks peetakse, on inimestel ikka väga erinev: Saaremaa Loikude meelest oli madalaks niidetud heinamaa ilus, Tõhela kandi naised hindavad esimeses järjekorras õite ilu, Tiina Ojala tõstis just maastikku esile; siin kandis siis ka lambavihtade tegemine; väga väärt materjal kõik ja nii armsa jutuga inimesed tõesti.

Tõnis Nurk, Allika

Tõnis Nurk on küll noorem, aga põline ja väga teadlik puisniiduperemees. Tema väljendid on küllaltki murdelised. Intervjuu toimus puisniidul, kus Tõnis parasjagu lõket tegi ja oksi põletas. Ta näitas koha peal haokubude tegemist, mida filmisin. Jäädvustasin muuhulgas ka toredad kohanimed nagu Heina tänav ja Küüne lage. Puisniidul on säilinud vana küün, mida Tõnis Nurga pere on korras hoidnud. Ta näitas mulle ka oma lapsepõlve reha. Isa tegi igale lapsele oma reha. Seda on räägitud ka mujal, et lastel olid oma väiksed rehad.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: lapsepõlvemälestused heinamaast ja heinateost, karjatamine heinamaal, haokubude tegemine, keel, küttepuude tegemine heinamaal, küün, Heina aed, töövõtted, Keblaste mõis, ajalugu, looduskaitse, küttepuude tegemine salaja, kohanimed, niitmine käsitsi ja masinaga, kõrvalkasutused, seened, pähklid, lastel heinamaal isa tehtud väikesed rehad, käiamine, lehed kartulimaale rammuks, puistu harvendamine liigiti, video haokubude tegemisest, peergude tegemine halgudest, sügisel puisniit kõige ilusam, kuufaasid, heinateo aeg, heinatöö järjekord erinevatel aladel, piibelehehein lammastele raviks, puulehed lauta aluspanuks, ilu, metsloomad puisniidul, luuletus ööviiulist, motivatsioon, reha kutsub vihma, lambakasvatus, küün ja väikesed rehad EKA-le jäädvustamiseks.

Meeli Mesipuu: ilmekas karjatamise ja niitmise segakasutus, nõukogude ajal mingil perioodil ainult karjamaa, hiljem üks osa püsiv lambakoppel; niidetavas osas ädalal karjatamine; töövõte sööda kvaliteedi hoidmiseks: eelistati käsitsi riisumist, et heina sobivus lamba jaoks säiliks - kuiv piibeleht lagunes ära masinatega majandamisel; kõrvalkasutus üsna intensiivne - toitaineid viidi välja - surub maha lämmastikulembeseid kiirekasvulisi liike, annab koosluses võimaluse ka madalakasvulistele liikidele; lehtede ja heina riisumine ning ädalal karjatamine soodustas ka seemnete idanemist kindlasti; väga hea materjal otsast lõpuni.

Peeter Paunmaa, Sipa Joona

Peeter Paunmaa on väga lahke ja teadlik jutustaja. Tema juures oli lahe see, et tal on kodus isa maalitud maalid puisniidust. Armsad naivistlikud pildid sobiks ehk EKA koostatavasse raamatusse. Pärast pikka ja sisukat intervjuud käisime Peetriga Joona heinamaal, mida tema pere on järjepidevalt hooldanud, kuhu on teisest kohast toodud kena vana küün, kus asuvad lugudega puud, koerte hauad ja vanad kivihunnikud, mis tunduvad viitavat kunagisele põlluharimisele.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: talulugu, perelugu, lapsepõlv talus, heinategu on järjepidev, kohanimed, Joona puisniit ajaloolistes allikates, heinalkäigud vankriga, laagrikoht heinamaal, heinateo kirjeldused, keel, küünid, töövõtted, pärast maareformi mõisale kuulunud Joona heinamaa osa, taimestik, liigid, niidu erinevad osad ja nende majandamislugu, käpalisi on juurde tulnud ja nende ala on laienenud, motivatsioon, karjatamine heinamaal, majapidamine ja heinategu kolhoosi ajal, küüni taastamine, lohkudes teistsugune rohi, auku on heina pannud, hobusega niitmine, käsitsi niitmine, puistu harvendamine liikide kaupa, võsa raiumine, puisniidu multifunktsionaalsus, puude istutamine heinamaa lagedamasse osasse, tähendusega puud heinamaal, koerte hauad Joona heinamaal, augustikuus võsa võtta on parim ja toimib, õlletegu heinaajal, heinateo algus ja järjekord

erinevatel aladel, heinamaarjapäeval tuleb raudnael heina sisse, heina küpsuse jälgimine, heinamaa ilu, isa maalid puisniidust ja taimedest EKA raamatusse, kõrvalkasutused, ravimtaimed, majandusviiside muutumine ajas, vesisem kehvem heinamaa krundi idaosas lasti metsastuda, motivatsioon, reha ja vihm, kivihunnikud.

Meeli Mesipuu: kindel teadmine, et *vanal ajal* puisniidu ala karjatati ädalal; muutuvad olud taastamises: esimest aastat peavad kaitsealadel kõik taastamisse minevad puisniidualad läbima ühise riigihanke, ei soodusta enam, et peremees ise taastab oma puisniidu, ilmselt on mõni omanik seetõttu ka taastamise mõttest loobunud; *varem oli pehmem, kohati märg ka suvel* - kuivenduse mõju, mainitakse mitmes mandrialade intervjuus, kuivendusega võib mõnes kohas jätkuva niitmise korral kaasneda ka liigirikkuse tõus või liigilise koosseisu muutus, mainib, et tema arvates käpalisi varasemast rohkem; muutunud eesmärgid: Peeter Paunmaa isa ajal harvendati puisniitu selleks, et rohkem heina saaks ja oleks parem kuivatada ja niita, ei mõeldud sellele, et säilitada nt haabu kui elupaiku, praegu puisniidu kujundamise eesmärgid osalt muutunud, rohkem looduskaitseline kui puhtpraktiline.

Maie ja Harri Niinemets, Sipa Veski-Jaagu

Maie on mu isa ettevõtte pikaaegne raamatupidaja ja tema abikaasa Harri mu isa pikaaegne töökaaslane, mistõttu oli nendega lihtne juttu ajada ja mistõttu jutt ka kergesti mujale kandus. Harri on Veski-Jaagul põline, heinategemisest teavad aga hästi kõnelda mõlemad, sest ka Maie on lapsest saati heina teinud, aastakümneid ka Veski-Jaagu Sõerul. Kuulsin neilt mõndagi heinateost, muuhulgas vanu väljendeid, mida mujal polnud kuulnud. Mõni päev hiljem käisin Harriga ka maastikul, kus ta näitas nende pere hooldatavat puisniitu, pommiauke, küüniaset, suurt kuuske, võimsat pikka kiviaeda, mäekallast suurte tammedega.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: talulugu, elulugu, heinategu käsitsi ja hobusega, töövõtete ja tööriistade kirjeldused, heinatööl osalejad, keel, kohanimed, puisniitu nimetatakse Sõerd ja lihtalt mets, maaelu kolhoosi ajal, puisniidu taastamine, võsa raiumine, taimeliigid, päris peremees ei oleks võtnud neid kuuski maha, mida niidu hooldamise juhendaja käskis maha võtta; kriitika keskkonnaametnike suhtes, küüniase, metsloomad puisniidul, liikide kadumine, piirikivid, kiviaiad, teed, puisniidu majandamise lugu, nõukogude ajal järjepidev heinategu naabertalus Jaagumardil, puisniidu erinevad alad, heinamaa ilu, töövõtted, kuufaasi jälgimine, väetamine nõukogude ajal, maastiku kirjeldus, kevadtööd puisniidul, kolhoosihobused puisniidul, hao tegemine, küttepuude tegemine, heinateo algus rohukasvu järgi, parempoolne künklik mätlik kivine lohklik ala jäi mõnel aastal niitmata, lehisvihtade tegemine, heina sobivus loomadele, nali ema hoolsa heinateo kohta, käiamine, luiskamine, kvaliteeti saab tõsta heina õigel ajal vihmata tehes, kuldkingad toodi juuni algul vaasi, puisniidul niideti neljas osas, vaadati ka ilma ja kasvu järgi, vahel kahes osas; niidetud, koristatud heinamaa on ilus, maha kunagi heina ei jäetud, ka mitte vihma saanud heina; pragmaatilisus, ilu vaatamas ei käidud; maainimene ei mõtle ilust, teeb lihtsalt tööd; näsiniine jättis ilu pärast kasvama; fotograafid on käinud lilli pildistamas; vanad sepavikatid ja puuhang on alles, EKA-le jäädvustamiseks; matriarhaat, koduväil ei ole sõnaõigust; seened; parempoolses osas oli visa rohi, kuhu vikat peale ei hakanud, seepärast niideti vahel kastega varakult; raha kõrval motivatsiooniks enese liigutamine, ilu, loomade

nägemine, järjepidevus; reha ja vihm.

Meeli Mesipuu: kõike korraga maha ei niidetud, vaid tehti jupikaupa, nii kuidas jõudis kokku panna – jällegi töötempo teema – mingites niidu osades jõuavad taimed rohkem õitseda ja viljuda, võrreldes tänapäevaga; see on huvitav tähelepanek, et metsloomad söövad niidetud puisniidult metsa alla viidud heina kevadeks suurelt jaolt ära; kui kogutakse mitmelt hektarilt, siis peab heina üsna palju olema ja kui niidust ei kuivatata, siis hunnikusse pandud värske rohu seesmine osa läheb kindlasti hauduma ja hallitama; kui see hein päriselt ära kuivatada ja panna varjualustesse metsloomadele, siis oleks parem ninaesine ja meenutaks juba nõukogudeaegset metsnike tegevust; päris peremees muidugi poleks vanal ajal seda heinamaad üldse niisugusesse seisu lasknud, et kuusk seal suurel määral kasvama oleks saanud; keskkonnaametnik ilmselt mõtles ka selles perspektiivis, et kuused kasvavad heinamaal aina suuremaks ja võtavad väga palju valgust, eriti kui tegu pole ühe või kahe puuga vaid juba kuuskede grupiga; pääsusilma arvukuse ja leiukohtade vähenemine on üle-eestiline nähtus ja otseselt seotud nii üldise pärandniitude pindala langusega kui niitude hooldus praktikate muutusega, pääsusilm on väga madalat kasvu ja vähese konkurentsivõimega liik, vajab kasvuks madalat rohustust ja palju valgust; kui niiduala on varem olnud valgusküllasem, korrapäraselt niidetav ja ädalal karjatatav, kuid mingil perioodil kasvanud tihedamaks, seetõttu muutunud hämaramaks, samuti viljakamaks (nt on suurenenud lehevaris ja ädal), samuti pole ka enam karjatatud, siis tõenäoliselt on rohurindes edu saanud nt angervaks või muud kõrgemad ja toitainelembesemad liigid, mis lõpuks pääsusilma välja tõrjuvad; allpool räägitakse ka puisniidu lagedama osa kevadisest väetamisest, et heinakasvu soodustada – koosluse väetamine mõjub ka kindlasti pääsusilmataolisele liigile väga halvasti; pääsusilm ei ole ehk kõige tüüpilisem puisniidu liik, tema olemasolu näitab, et muld peab olema lubjakivirikas, koht ajuti või püsivalt niiske, valgusküllane, madalakasvulise rohustuga; enamasti ongi siis tegu kas päris soostunud puisniiduga või üksikute liigniiskete laikudega puisniidul; pääsusilm on ka üks esimesi õitsejaid kevadel-varasuvel, eredavärvilise õiega ja seetõttu hakkab kulu sees kenasti silma, küllap on seetõttu ka vanema rahva seas üks tuntumaid liike; käokingaks nimetab ilmselt kuldkinga; ädalal karjatamine; ennetavad tegevused puudega kinnikasvamise vältimiseks: kuuse seemikute välja tõmbamine, tähelepanu ka toomingal, kuivõrd juurdub hästi ja hakkab niitu servast kahandama; järelikult oli teadmisi erinevatest puudest; mainitakse lammaste ühiskarjatamist kolhoosi ajal nagu minugi mälestused Muhust; huvitavad tähelepanekud ädalakasvu kohta: polnudki mõtet ädalat niita Sõeru heinamaal, põhjuseid mitmeid: hein sai hiljem valmis, mistõttu heinategu oli suhteliselt hiline ja ädal oli kidur ka; kuskil jutu sees naispool mainib, et pärast niitmist oli väga ilus, aga heinateo ajal ei olnud; ajuti niitmata jäeti see koht ilmselt kolhoosiajal, mitte varem, sest masinaga seal niita ei saanud ja heinapuudus polnud ehk nii suur, toidetavaid loomi siis oli kindlasti vähem; 20. sajandi alguse Eesti maastikupilti arvestades ei mänginud see, kas kuskilt jäeti lapike niitmata või mitte, mingit olulist rolli, võis ka ühe talu maade piires kõik viimseni maha niita, liigirikkus ikkagi säilis, sest niitude osakaal kogu maastikus tervikuna oli niivõrd suur ja sedavõrd suure pinna peale tekib igal juhul piisav varieeruvus ilmastikus, hooldamise ajas kasutuskoormuses jne, mis tagas liikidele piisavad tingimused paljunemiseks ja leviks; niitmata laikude jätmine on oluline tänapäeval, kui säilinud niitude vahekaugused on muutunud väga suureks (fragmenteerumine), on tekkinud liikide levi probleemid ja seetõttu ka geneetiline vaesumine, toob kaasa viletsama seemnesaagi jne; see, et nõukogude ajal inimeste puhkused heinateo peale läksid, oli ikka üsna tavapärane, mu
isal-emal ka; oluline aspekt: käsitsi riisudes jäävad lehed terveks, kaaruti peksab puruks; *leheline hein* - omalaadne ütlemine; maarahva püüe kuldkingasid koduaeda tuua on ilmselt üsna sage nähtus olnud, ka minu kodus Muhus oli peenrale toodud, aga lõpuks läksid välja;

kui 1990ndatel naabri talu ostis ära üks soomlane ja läksid vanale küla karjamaale jalutama, leidsid kuldkinga, kohe kaevasid välja ja istutasid endale kaevu kõrvale, aga paari aastaga läks välja; väga tore materjal igatepidi.

Edu Kuill, Halliste

Edu Kuill on suurepärane jutustaja ja loodusetundja. Tegin temaga pika ja rikkaliku intervjuu endises Soomaa külastuskeskuses Kõpus. Samas tuleb tunnistada, et intervjueeritav oli üsna juhitamatu, ta rääkis väga pikalt ja kaldus ka kohati teemast kõrvale. Samas heinamaamälestusi ja tööde kirjeldusi ja kohanimesid ja täpsustusi maastiku osas kogunes rohkesti ja kuivõrd Edu jutustamislaad on väga eriline ja tore ja rikas, lasin tal vabalt rääkida. Kuigi ma ei jõudnud kõiki küsitluskava küsimusi seetõttu läbi küsida, leian, et tegin õigesti, sest Edu Kuilli lapsepõlvemälestused Halliste jõe äärsetest heinamaadest, heinamaale sõitmisest, heinatöödest, taimedest, ühiskondlikest oludest, maaelust laiemalt, on tõesti väärtuslikud. Ta ei kõnelenud küll täpselt uurimisalaks valitud Tõramaa puisniidust, mida võiks arhiiviandmete järgi nimetada ka Papiniidu, Ristioja või Põdramulgu puisniiduks. Samas tema lapsepõlve ja noorusaja Sooba heinamaa, mis oli osaliselt ka puisniiduilmeline, paiknes üsna lähedal, veidi lõpuna pool sama jõe ääres. Kuivõrd uuritava ala osas ei teatud mulle kindlat jutustajat ka soovitada, leidsin, et Edu Kuilli teadmised, mälestused, oskused võivad Halliste äärseid heinamaid esindada küll.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: pikad heinalkäigu kirjeldused, maastikuromantika, maamajandus kolhoosi ajal, all heinamaal, kohanimed, maastikukirjeldused, puitsillad Halliste jõel, lapsepõlve kalalkäigud heinamaa lähedal, koduloomad, üksteise aitamine kogukonnas, ülesanded lapsepõlves ja noorusajal heinatöödel, romantilise maapoisi elu-olu, jõe kallastel lopsakas hein, Sooba heinamaa, Soomaa piirkonna talude ja perede lood, hobustest, küün, pikem kuhjategemise kirjeldus, üsna täpsed etnograafilised kirjeldused töövõtetest, majandusest, tollasest elust, heinategu osa suuremast tervikust; Endla talu heinamaa, Põdramulk, taimestik, heinakuhjade vedamine talvel, kuhjadel aiad ümber, heinamaal ööbimine, toidud heinamaal, maarjahein, kokku kaks Põdra mulku, heina kvaliteet, üleujutuste piirkonnas viljakas maa, suurvesi toob väetiseks muda; hinnati liigirikast heina, massi mõttes luhahein hea, piimaanni mõttes lehmale; vaadati katse-eksitus-meetodil, millist heina loom paremini sööb; Tõramaa luhahein maitses loomadele; tolleaegne inimene aga ei hakanud uurima, mis liik ei sobinud, et bioloogiliselt määratleda, lihtsalt jälgiti, püüti meelde jätta, milline hein kust tehtud on, millises heinas on rohkem söödavat osa; mõni hein oli nii hea, et kõik viimse kõrreni söödi ära; jõgi tõstab setetega kaldad kõrgemaks kui kaugemal metsa ääres; metsa ääres kasvas jämedam hein; loomadele meeldis pisut väiksem hein, mis oli jõe kaldale lähemal, rohkem liike; vesisemal alal oli lopsakam hein, aga ilmselt mitte liigiliselt nii rikkalik; praegusel ajal rohumaa veised söövad kõike, lüpsilehm valis rohkem toitu; praegu söövad kõigepealt jõe kaldad paljaks, enne kui metsa poole liiguvad; ilu, esteetika, tööriistad, lehisvihad, riided heinamaal, reha ja vihm; hangu harud ei tohi püsti olla, tõmbavad äikest ja vihma ligi; ilma ennustamine, keel, tööriist pärast tööd teravaks, siis hoolid *temast*, enne tööd korraks luiskamine tervituseks; nii praktiline kui ka vaimne pool, lugupidamine; heina peale kusemise keeld, muidu tõmbab vihma ligi; algriim, putkepilli tegemine; vanaema rituaalne käitumine: heinale minnes alati leivatükk taskusse, hiljem seletus: loodusanniks, kui midagi võtta, on vaja anda; vanaema ja isa pärimuslikud teadmised, isaisa oli ravitseja.

Meeli Mesipuu: väga head mälestused; niideti käsivikatiga võimalikult kaldani; ka see, kuidas hobusega jõest läbi käidi, allpool järgmine näide, et ka traktoriga polnud see lihtne; väga huvitav kuhjategemise kirjeldus, tahaks kohe mingit joonist, et paremini aru saada sest kuhjalava konstruktsioonist; üleujutatavate heinamaade spetsiifika; oleks ilmselt olnud ebapraktiline ka kõiki põõsaid maha võtta ja täitsa lagedaks teha, kui saadude alla ja vihmakaitseks oli neid igal aastal kuskilt lähedalt vaja võtta; üldiselt lage, aga kohati üksikute tammede või hõreda puurindega - sellisena on need heinamaad (praegu kohati karjamaa) seal mu meelest praegugi, aga põõsaid on vist praegusaja taastamiste käigus suuresti maha võetud; kui heinamaa puisniiduilmeline osa on regulaarselt üleujutatav, siis on ta ökoloogilise toimimise poolest luhaniit, ehkki vanemad puud kahtlemata lisavad nüansse ja maastikuilme on teistsugune; suurte puude võrad toovad kaasa varjukuse ja hämaramates laikudes (kui need on ka reljeefilt veidi kõrgemad) saavad kasvada mõningad poolvarju eelistavad liigid, nt maikelluke (pole ju tegelikult luhaniidu liik); kui mälestustes öeldi, et see mõisapargilaadne ala oli lambaheinaks sobilik, siis küllap on ta reljeefilt ikkagi veidike kõrgem ja võis selliseid lehtrohtusid sisaldada; väga äge mälestus see traktoriga heinavedu; ädalal karjatamine; jõemündi all mõtleb ilmselt vesimünti, sel on tugevam maitse kui põldmündil; väga mõnusad mälestused heinaaja ööbimisest; ütlebki ära, et puisniidu osa on üleujutatav, seega ikka selgelt puudega luhakooslus, luha-puisniit; kariloomade toitumiskäitumise ja sortimise kirjeldused on ka toredad.

Kalev Raudsepp, Koiva

Kuivõrd Peep Lüüs, keda teadsin uuringualaks valitud Vaitka puisniidu hooldajana, ei vastanud korduvalt telefonile, otsustasin küsitleda samas piirkonnas Koiva ja Mustjõe ääres ajaloolisi puisniidualasid hooldavat ja sealses Tsirgumäe külas ka üles kasvanud ja lapsest saati heinatöid teinud Kalev Raudseppa. Temalt kogusin palju heinateoteadmisi, maastikukirjeldusi, kohanimesid, mälestusi. Näiteks on väga ehedad meenutused kolhoosiaegsetest heinatalgutest ja nende lõpupidudest Koiva-äärsel heinamaal ehk Koiva konnul. Kalev Raudsepp tunneb hästi ka taimi, praegusel ajal eriti ka karjakasvatajana. Ta tunneb hästi ka piirkonna ajalugu ja vanu ehitisi. Pärast intervjuud käisime maastikul, kus ta näitas mulle Koiva konnu küüne, soote, kolkasid, puisniiduilmelisi paiku.

Intervjuu sisu tähistavad muuhulgas järgmised märksõnad: lapsepõlvemälestused heinamaast ja heinateost, kodukoht heinamaa ääres, lihaveisekasvatus, niitude hooldamine, üleujutatavad alad, visuaalne aspekt majandama hakkamisel oluline: kodust paistis võsastuv luht, majanduslikel põhjustel püüdsid võimalikult vähe puisniiduna registreerida, majandavad kõike ikka samamoodi, lapsena talutöödel, loorehaga töötamine, kolhoosiaegne heinategu, heinatalgud, normihein, kolhoosile väiksemad saod kui omale, ühiskondlik võrdsus: loositi saod, kirjeldus tööjaotusest ja -võtetest, heinatalgute lõpupeo kirjeldus, kohanimed, Parmu ökoküla MTÜ, kolgad ja soodid, jõe liikumine, kaldad, kõrgendikud, suurvesi, kikkapuu,

puiskarjamaad, tegelikke puisniite märgiti puiskarjamaadeks, et saaks karjatada, kuigi olid tüübilt vanad puisniidud; tasakesi jäi nõukogude ajal kolhoosi kasutusest välja, anti algul inimestele kasutada ja osa kasvas võssa; nõukogudeaegne loomade loendamine, kulupõletamine; tööviiside muutumine, heinapuudus nõukogude ajal, üks naine tassis riide sees kraavipervedelt heina koju, Teise maailmasõja lahingud ja langenud Koiva konnul, ädalal karjatamine, laste karjaskäigust, Viimse Reliikvia võtted Vaitka puisniidul, niidu servas männikäbide korjamine, küünid, palgiparvetus Koival ja Mustjõel, palgiparvetus puhastas jõeäärseid alasid võsast, luhtade üleujutamine mõjutab heinakasvu, suvine üleujutus pole hea, hein muda täis ja loomad ei söö; võsa raiumine, kehvadel heina-aastatel loomadele oksade raiumine, saadude vedamine pajuokstel, kõrvalkasutuse kirjeldus, luhaheinamaal pehkinud pajud mesilastele suitsuks, võsa soovitati võtta augustis vana kuu ajal, praegu soovitatakse võsa võtta kevadel; enne jaani mesi, peale jaani vesi; ilu vaataja silmades, rämmamari, mägisibula hoidmine, loomadele meeldiv hein, rahvapärased taimenimed, tart ehk luht; puisniitu loomasööda mõttes väga kõrgelt ei hinnatud, hinnati teisi aspekte; erinevad taimeliigid karjakasvatuse vaates; soovimatu liik on lausdomineeriv angervaks; ilus heinamaa on mitmekesise taimestikuga aruniit, ilu on olnud majandamisel eesmärk, võsa pole ilus, EKA-le: jõgedeäärseid heinamaid on pildistatud ja filmitud; EKA-le: vanu heinatööriistu on alles; vikatite teritamine, reha pulgad ülespidi, aganate ehk heinapudemete kasutusalad, aganavannid, kus naised end leotasid; motivatsioon, järjepidevus.

Meeli Mesipuu: tahaks kaarti vaadata kõrvale, et mis aladest ta täpselt räägib, aga seda olen ametnike endi käest kunagi kuulnud, et mingil perioodil keskkonnaamet (või selle ametkondlikud eelkäijad) on puisniite pigem lasknud võsastuda kui lubanud seal ainult karjatamist; põhjenduseks see, et ainult karjatamine muudab niitmisega võrreldes rohurinde liigivaesemaks (pikaaegse karjatamise korral on see küllap tõsi, kuna kariloomadel on toidutaimede eelistused ja kõiki puittaimi nad ka ühesuguse intensiivsusega ei räsi, seega halvenevad valgustingimused); nagu juba ühe teise intervjuu kommentaariski mainisin, siis puisniitude ja puiskarjamaade eristamine Eestis on problemaatiline ja andmebaasidest ei maksa lõplikku tõde küll otsida – seal on nö edasi-tagasi koodimuutusi kindlasti tehtud; küllap on kulupõletus Eesti piires mingeis piirkondades olnud rohkem kasutuses kui teistes; võib-olla ongi maa vesisus või suure jõe äärne veerohkus siin üks teguritest; eks põhiline vastuargument ole selgrootute hävimine tules ja kommentaari võiks anda entomoloogid; keltsalt põletamine on küllap vähem hävitav kui hilisem põletus; samas, tänapäeva niiduhooldus pole ju üldjuhul sama, mis kunagine väiketalundus, kus igaüks oli iga töö peale mihkel; niitude taastamine ja hooldus käib enamasti läbi hangete, sundtähtaegade jne kaudu, muutunud on looduslikud olud (talvekülmad, kevade algus jmt ebastabiilsem), selle tõttu tundub kulupõletamise ametlik aktsepteerimine taastamis- või hooldusvõttena pigem üsna riskantne; tekkis mõte, et kas põndad (põndakud) võiks olla pigem nö liivakivi-eesti sõna; Läänemaa-Saaremaa-Põhja-Eesti on rohkem tasane, kivine, liivast mulda on vähe; ma oma Muhu-lapsepõlvest näiteks üldse ei tea sellist nimetamist; Koiva ja Mustjõe äärsed luhad on hästi varieeruva reljeefiga – on suuri märgi paksu kõrge heinaga alasid, nende vahel parasniiskeid hästi liigirohkeid lõike ning kohati on tõesti väga kuivi liivaseid laike väga madala rohuga, mida võiks ka suisa palu- või nõmmeniitudeks määratleda.
Veiko Maripuu, Loode

Naima Villaku järel teise Saaremaa lisaintervjuu tegin palju soovitatud Veiko Maripuuga, kes on väga hea loodusetundja, palju heina teinud, niitusid hooldanud, taastanud, erilise tundliku tajuga, filosoofiline. Temaga kõnelesime mitmest alast ja muuhulgas ka Loode tammikust,

mida ta on hooldanud.

Mari Reitalu, Mäepea, Laasma, Tagamõisa, Loode

Kolmanda Saaremaa lisaintervjuu tegin teeneka looduskaitsja ja botaaniku Mari Reitaluga tema kodus Viidu Audakul. Intervjuu jäi paraku üsna napiks, sest Maril oli kiire õhtusele sündmusele ja varem polnud intervjuu võimalik, kuivõrd sattus olema kehv aeg Viidumäe looduskaitseala keskuse lõpetamise ja hoonetest asjade kolimise kontekstis. Ta kõneles veidike puisniitude taastamisloost ja vastavatest tegevustest, veidike botaanikast. Nagu Mari oli mulle eelnevalt korduvalt telefonitsi ka öelnud, siis selgus, et ta tõesti ei tea piirkonna traditsioonilisi heinateoviise ja on koha peal tegutsenud ennekõike bioloogina ja looduskaitsjana. Ma ei oska öelda, kas see on lihtsalt tagasihoidlikkus, sest justkui mäletan, et ta rääkis mulle ka telefonitsi, et on varasematel aastakümnetel ikka kohalikke elanikke ses plaanis kuulanud, et kuidas Saaremaal on heina tehtud ja puisniite hooldatud. Igaljuhul on intervjuu selline nagu ta on, mõni kena palake on siin ikka, eriti puisniitude taastamise ja populariseerimise loost.

Jüri Koppel, Loode

Jüri Koppel, Nedrema Jaan Koppeli vend, osutus suureks heinaniidutehnika entusiastiks ja kõneles mulle kirglikult kõikvõimalikest kardaanidest ja heinakõrre litsumisest nii- ja naapidi, kuni helikopteriga heinateoni Šveitsis. Mul oli keeruline midagi vahele küsida või juttu küsitluskava juurde suunata, sest ta kaldus kogu aeg tehnika teemadesse. Samas sain ehk ikkagi vastuseid, mis on käesoleva uuringu kontekstis huvitavad. Nii põhjalik tänapäevase puisniitude hooldustehnika kirjeldus on ju iseenesest ka väärtuslik. Kuivõrd Jüri Koppel on töötanud ka fotograafina, siis niitude ilust kõneles ta ilmekalt, näidates ka mitut albumit omatehtud puisniidupiltidega. Tema fotosid võiks avaldada EKA koostatavas puisniitude raamatus.

Peep Lüüs, Vadim Medetski, Koiva Vaitka

Talvel õnnestus Peep Lüüsiga telefonitsi kõnelda. Selgus, et ta lihtsalt hooldab Vaitka puisniitu ja ise pole sealt pärit. Seetõttu kutsus ta intervjuule ka Vaitkalt pärit Vadim Medetski. Kohtusin meestega Hargla garaažide puhketoas suure lumesaju ajal, mistõttu olid mehed valmistumas lumelükkamiseks. Samas nad otseselt ei kiirustanud ja sain neilt siiski küsimused küsitud. Nad olid sellegi poolest võrdlemisi napisõnalised, kuigi üht-teist heinateost, ka teistelt aladelt, neilt kuulsin. Peep kõneles ka Vaitka puisniidu hooldamisest.

Rein Räppo, Koiva Vaitka

Peep Lüüs ja Vaidm Medetski soovitasid küsitleda ka kunagist majandijuhti Rein Räppot, kes elab Vaitka puisniidule üsna lähedal. Tema on meeste sõnul ainuke vanem inimene, kes Vaitkast veel võib midagi teada rääkida. Ekstreemsetes lumeoludes ja kogemata pikemaid ja kehvemaid metsaveoteesid pidi Koiva ääres Rein Räpo juurde jõudes oli ta intervjuuks nõus. Ta on pärit Tartust ja küll Vaitka puisniidu alal nõukogude ajal majandanud, aga otseselt selle alaga ühenduses vaimset kultuuripärandit temalt ma väga ei kuulnud. Kohati on ta keelekasutus vanapärane ja nii salvestasin intervjuul muuhulgas ka murdelisi väljendeid.

Lõppsõna

Käesoleva uuringu käigus läbi viidud intervjuude üldiseloomustuseks võib öelda, et suur osa küsitluskava põhiosast ehk koos PKÜga prioriteetseks loetud küsimustest said üldiselt hulgaliselt sisukaid vastuseid. Tähelepanuväärne on see, et vana usundit-kombestikku, mida ERA temaatilise kartoteegi alusel uuringu algul tundma õppisin, inimesed üldiselt enam ei tea. On üksikuid, intervjuust-intervjuusse korduvaid motiive nagu näiteks ütlus, et kui reha jääb pulkipidi üles poole, siis hakkab vihma sadama. Seda tean ka mina oma lapsepõlvest. Samas nii mõneski intervjuus on traditsiooniliste heinateovõtete kirjeldusi ja pärimuslikke väljendeid, murdekeelset terminoloogiat. Kindlasti väljendavad uuringu käigus salvestatud intervjuud tänaste inimeste suhet puisniitudega, annavad ülevaate mõnegi niidu seisundist, majandamisest ja taastamisest aastakümnete jooksul ning tänapäevasest hooldamisest. Loodetavasti on intervjuudes ka huvitavaid momente botaanikute jaoks. Seda näitavad juba ka Meeli Mesipuu ja Jaak-Albert Metsoja kommentaarid. Minule humanitaarina ja kohapärimuse kogujana on sellest uuringust mõnigi kõnekas pala meelde jäänud ja ennekõike on see uuring andnud mulle väärtusliku kogemuse ja sissevaate ühte pärandi valdkonda, mida ma seni nii hästi ei tundnud. Huvitaval kombel armastasin millegi pärast aastaid oma loengutes mainida elatusaladega ühendatud kohapärimuse ja pärimuspaikade puhul näitena just heinamaid. Ühtlasi tõden veelkord, et kindlasti on võimalik heinamaapärandit ja puisniitude vaimset kultuuripärandit palju põhjalikumalt uurida ja teha ka rohkesti intervjuusid pigem inimesekeskse metoodikaga. Samas loodan, et ka käesoleva uuringu tulemused, nii intervjuud ise kui ka nendest kaardirakendusse valitud palad, aitavad tõsta ühiskonna teadlikkust puisniitudest, nende erilisusest, ilust ja väärtustest. Ka arhiiviuuring võimaldab loodetavasti paremini puisniite populariseerida, eriti uuringu käigus selgunud ja kaardistatud kohanimede kaudu.